

Moderna tider

Modernitet i Visbys bouppteckningar
och press 1880-1910

Högskolan på Gotland

VT 2001

C-Uppsats

Författare: Robert Ahlman

Avdelningen för Historia

Handledare: Åke Sandström

Innehållsförteckning

Abstract	4
Zusammenfassung	5
INLEDNING	6
Allmän inledning	6
Definitionen på modernt i föreliggande arbete:	7
Problemställning	8
Syfte	8
Material	8
Avgränsning	9
Metod	9
MODERNITETEN – EN BAKGRUND	10
En bakgrund	10
Rationalitet.....	10
Industri.....	11
Nätverk eller bur?	11
Metoder och strategier	11
Starka stater	11
Dynamik	12
Kommunikationer.....	12
Modernitetens centrum	12
Impulser och konsekvenser	13
VISBY I MODERNITETEN	14
Visby	14
HUSHÅLLEN OCH DESS FÖREMÅL	17
Hushållen	17
Spisar	17
Tidiga fotogenkök.....	17
En storsäljare för alla textilintresserade	18
Bells stora uppfinning	19
En ny syn på tiden	21
"Cyklistofoget"	22
En uppfunnen soffa?	22
PRESSEN OCH MODERNITETEN	24
Inledning	24
Borgerligt forum.....	24
Media i moderniteten	25
HYGIEN OCH HÄLSA	26
En ny syn på sjukdomar och hygien.....	26
Läkarna och de konkreta metoderna.....	26
Munhygien	26
Epidemier och farsoter	27
Hygien i staden	27
Allmänna artiklar om personlig hygien och hälsa	28
Charlataner	29

KULTUR.....	31
Inledning	31
Författare.....	31
Fallstudien Strindberg	33
Dramer	35
Lustspel	36
Operetter	36
Det moderna genombrottet	36
På tiljorna i Visby	37
TIDNINGSKLIPP	40
Stadsplanering.....	40
Elektriciteten	40
Det sköna hemmet.....	42
Musik och ljud.....	42
Bildåtergivning.....	43
Automobilen	44
Uppllysning och medvetenhet.....	44
SLUTDISKUSSION.....	46
KÄLLOR, LITTERATUR MED MERA	48
Källor.....	48
Litteratur	48
Internetsökning	48
APPENDIX	50

Abstract

It is a difficult task to define the little word "modernity". One may argue quite a lot about what modernity is as well as when modernity breaks through. The burgh class was the group who initiated modernity in most cases. Since these people mainly dwelled in the cities it was in the cities where modernity started. The creation of an industry demanded new methods of working. Discipline, rationality and a new conscience of time followed as consequences of the industry. Modernity reached small towns and countryside slowly and the old structures were hard to break down. There are of course different aspects of modernity as the modernity of material life, the modernity of ideas and the modernity of culture. The modernity of material life tends to reach people before that of ideas or culture. In the small city of Visby existed many parts of modernity in the material life between 1880-1910. Telephones reached the city very early just like sewing machines or bicycles. Electricity lighted streets and homes just a few years after the turn of the century. Modern things seem to have reached the shopkeepers first, even before the upper class. The paper "Gotlands Allehanda" held a liberal view towards new ideas or writers and seems to have supported the enlightenment of the commons. The modern drama gained slowly ground among the many comedies on the local stage. But through the papers can we find many articles that indicate that Visby was a bit backward in many ways. Hogs were still housed in the streets and there were problems with clean water as well as public sanitary. So in many ways Visby before 1910 was modern on the surface and the old structures gave way only with difficulty.

Zusammenfassung

Es ist eine schwierige Aufgabe, das kleine Wort "modernität" zu definieren. Ein ist sehr um welche Modernität oft kann argumentieren, sowie wenn Modernität durch bricht. Die burgess Klasse war die Gruppe, die Modernität in den meisten Fällen eingeleitet hat. Da diese Leute hauptsächlich in den Städten gewohnt haben, die es war in den Städten angefangene Modernität waren. Die Schöpfung einer Industrie hat neue Methoden des Arbeitens verlangt. Disziplin, Rationalität und ein neues Gewissen der Zeit haben als Folgen der Industrie gefolgt. Modernität reichene kleine Städte und Landschaft langsam und die alten Strukturen waren hart zu zerlegen. Es gibt selbstverständlich verschiedene Aspekte der Modernität als die Modernität von Material Leben, die Modernität von Ideen und der Modernität der Kultur. Die Modernität von Material Leben neigt dazu, Leute vor daß von Ideen oder Kultur zu erreichen. In der kleinen Stadt von Visby hat viele Teil Modernität im materiellen Leben zwischen 1880-1910 existiert. Telephone haben die Stadt erreicht, die sehr früh gleich wie von Maschinen oder Fahrräder näherarbeit. Elektrizität hat Straßen und Heime nur nach der Drehung des Jahrhunderts ein paar Jahre angezündet. Moderne Dinge scheinen, der händler zuerst, sogar vor der oberen Klasse erreicht zu haben. Der Papier "Gotlands Allehanda" hat einen liberalen Blick nach neuen Ideen oder Schreibern gehalten und hat geschienen, den enlightenment von den gemeinsamen unterstützt zu haben. Das moderne Drama hat langsam unter den vielen Komödien auf der örtlichen Stufe gewonnen erdet. Aber durch die Papiere kann wir viele Artikel finden, die anzeigen, daß Visby ein Bit war, das umgekehrt ist auf vielen Weisen. Schweine wurden noch auf der Straße unterbracht und es gab Probleme mit sauberem Wasser sowie öffentlich hygienisch. Damit auf vielen Weisen Visby bevor 1910 modern auf der Oberfläche war, und die alten Strukturen haben Weg nur mit Schwierigkeit gegeben.

INLEDNING

Allmän inledning

Jag tänkte börja detta mitt arbete med att helt kort diskutera något om begreppen "modern" och "modernitet". Vad innebär det egentligen? Och när inträder det? Vissa saker som kanske verkar "moderna" i våra ögon har ju haft en tendens att dyka på nytt om och om igen under historiens lopp. Vill man göra det enkelt för sig kan man ju helt enkelt rycka på axlarna och säga att "modernt" är sådant som är typiskt för ens egen tid. Och det är naturligtvis en infallsvinkel. Om vi då håller denna diskussion inom vårt lands gränser så kan man ju då fråga sig när Sverige blev "modernt"? Om man ser det hela i ett längre perspektiv så är det rimligt att börja redan med Gustav Vasa. Han lade grunden till den tämligen centraliserade stat som vi har än idag samt skapade den protestantiska statskyrka som fungerade till åtminstone för ett par år sedan. Andra pekar ut sonsonen Gustav II Adolf och dennes regeringschef Oxenstierna som de egentliga banbrytarna. Under deras tid fick vi ju den byråkrati som vi på gott och ont haft sedan dess. Eller varför inte välja Louis de Geer, vilken var med om att grundlägga den industri som i hög grad lever än idag trots alla utflyttningar och omstruktureringar som blivit en konsekvens av det framstormande informationssamhället. En bekväm "gräns" mellan gammalt och nytt brukar vara den författningsrevision som genomfördes 1865-66 (bland andra av ytterligare en de Geer), vilken ersatte den gamla ståndsricksdagen med en riksdag av "modernt" snitt. Det är alltid svårt att dra ordentliga gränser i historien. Historiker talar gärna om brytningstider men detta kan upplevas som lätt absurt om man betänker att alla perioder i historien på sätt och vis är "brytningstider". Så oftast får man nöja sig med "symboliska" händelser och årtal. Det franska folkets stormning av det gamla medeltida fängelset Bastiljen var knappast den handling som inledde en "modern" tidsålder men det var såsom symbol väldigt betydelsefullt. Och om man vill ha ett år som kan stå som en symbol för den "moderna" tidens inledning i Sverige så väljer jag personligen 1879. Och varför det då? Helt enkelt därför att det detta år inträffade ett par händelser som kan ses som varsel om annalkande tider. Dels var det den stora strejken i Sundsvall där arbetarna gjorde ett mera organiserat försök att använda strejkvapnet istället för att (som ofta tidigare) helt enkelt ta till öppet våld. Denna gång misslyckades arbetarnas aktion men sammanstötningar undveks dock tack vare den återhållsamhet som de strejkande visade trots statsmaktens "traditionella" beslut om att sätta in militär. Den andra händelsen ägde rum på det kulturella planet i och med att August Strindberg (vilken vi återkommer till i föreliggande arbete) utgav "Röda rummet". Denna, tämligen modernt skrivna, realistiska roman kan ju ses som en tydlig förelöpare till hur människor kom att tänka under 1900-talet. Överhuvudtaget kan 1870-talet ses som en försiktig början till dagens Sverige i och med att även den moderna industrialiseringen inleddes under just detta decennium. Man kan enligt mitt resonemang alltså anta att Sverige omkring 1880 fått uppleva de första blygsamma konsekvenserna av ett "modernt" samhälle. Detta

märktes (som alltid är fallet) givetvis först och främst i Stockholm men sipprade ju efterhand ut i de olika regionerna. Hur snabbt skedde det då? Och hur "efterblivet" var det i en liten svensk stad under denna tid? Såsom boende på Gotland har jag för enkelhets (och nyfikenhets) skull tänkt studera min egen hemstad Visby. Visby anses ju av vissa bedömare som rejält efterblivet och ekonomiskt nedgången under hela 1600-, 1700- och även större delen av 1800-talet. Inträffade det då några större förändringar från och med 1880? Det är det jag ämnar undersöka i detta arbete där jag tänkt belysa en rad olika aspekter på "modernitet" i Visby under omkring 30 år. Observera att jag genomgående använder ord som "modern" och "modernitet" medan jag däremot medvetet undviker uttrycket "modernism" vilket är alltför stark förknippat med tendenser inom konst, arkitektur o.s.v. som bröt igenom först på 1920-talet. Vad gäller arten av undersökningar så är jag naturligtvis underordnad var jag hittar men jag erkänner samtidigt att bland det jag hittar så kommer jag att koncentrera mig på vissa områden som jag personligen är intresserad av. Man kan se mitt arbete som en rad små undersökningar under ett gemensamt tak. Diskussionen kommer att hoppa lite mellan de olika källorna i och med att jag för in olika aspekter på saker som jag hittat i både bouppteckningarna och tidningarna.

Definitionen på modernt i föreliggande arbete:

Jag har brottats både länge och väl med att definiera just vad som är modernt. Särskilt med tanke på att jag undersöker en rad olika aspekter. Jag har dock ställt upp några kriterier på vad jag kräver för att definiera något som modernt och jag hoppas på att konsekvent kunna tillämpa dessa kriterier i mitt arbete.

1. Det bör röra sig om en nymodighet som bryter igenom under eller lite före den tidsperiod jag undersöker:

Detta gäller flertalet av de hushållsföremål som jag tar upp men även angående vissa idéer eller litterära stilar. Man kan ju utan tvivel konstatera att symaskiner, telefoner och andra materiella ting än i dag finns i stor utsträckning i våra hem. Vissa saker kan naturligtvis ha varit nymodigheter på Gotland samtidigt som de hade funnits ett tag på andra platser, men detta kommer jag i så fall att ta upp. Vissa idéer som än idag är förhärskande kommer jag även att ta upp. När vi kommer in på sådant som drama och litteratur blir det förstås lite mer komplicerat. Man skulle lätt kunna hävda att t.ex. Shakespeare är modern eftersom han tar upp allmängiltiga problem, och på sätt och vis är han väl det. Ibsen och Strindberg kan likväl anses moderna i och med att de tar upp saker som man lätt kan känna igen hos våra mer samtida dramatiker såsom Ingmar Bergman eller Lars Norén.

2. Föremålet eller företeelsen bör finnas än idag i relativ oförändrad form:

Även detta gäller de föremål och idéer som jag tar upp. Det är på så vis jag motiverar mitt påstående om att det realistiska dramat är något mer modernt än exempelvis lustspelet eller operetten eftersom det fortfarande produceras realistiska dramer medan lustspel och operetter upphört att nyproduceras.

3. Det bör vara något som bryter igenom hos en bredare allmänhet även om det kanske har funnits hos eliten sedan längre tillbaka i historien:

Ett exempel här är aspekter på hygien som funnits hos eliter (i vissa samhällen) sedan länge men som inte bröt igenom hos en bredare allmänhet förrän relativt nyligen i Västerlandet.

Problemställning

Många anser som en självklarhet att Visby var ganska efterblivet ännu mot slutet av 1800-talet och en bit in på 1900-talet. Och den som letar behöver naturligtvis inte anstränga sig överhövan för att bevisa att så var fallet i många avseenden. Vad jag vill undersöka i detta arbete är om detta genomgående var fallet eller om man kan hitta avvikelser. Jag har dels tänkt undersöka de rent materiella förhållandena, alltså vad folk hade i sina hem, samt något om det utbud som fanns i affärerna och slutligen något om händelser på det kulturella eller idéhistoriska planet. För att finna svar på vad folk hade i sina hem använder jag mig av de bouppteckningar som finns i landsarkivet, vilka sträcker sig fram t.o.m. 1911. Eftersom jag ämnat börja kring 1880 och det är "bekvämt" med jämna decennier så har jag ämnat begränsa mig till perioden 1880-1910. Jag kommer således att behandla den tidiga industrialismens tid i Sverige. Många kanske anmärker på att mitt arbete är för "snårigt" och spretar över alltför många områden men det är också min förhoppning om att det jag hittar inte är mer än att jag kan hantera det, eller kategorisera det om man så vill. Förutom bouppteckningarna har jag begagnat mig av GA under samma period där jag hämtat fakta om utbud i affärer, kulturella händelser och en hel del annat.

Syfte

Syftet är det som jag egentligen redan nämnt ovan: att förhoppningsvis kunna peka på att Visby inte var helt efterblivet under den period jag behandlar utan i någon mån påverkades av sin omvärld.

Material

Bouppteckningarna är inte inskrivna i den ordning som de genomförts utan i den ordning som de renskrivits. Både koncept och renskrift finns i de flesta fall med, åtminstone under de tidigare åren av min undersökning. En viss eftersläpning (som mest på 1,5-2 år) kan märkas. Ibland har man renskrivit bouppteckningarna klumpvis, d.v.s. långa avbrott med några få datum som upprepas på 6-7 bouppteckningar åt gången. I en bilaga ska jag sammanfatta de yrkesgrupper som jag stött på under mina undersökningar.

Vad gäller tidningarna så är det meningen att mina studier av dem ska kunna visa på tendenser till modernitet vad gäller såväl annonser som händelser eller diskussioner i kommunfullmäktige med mera (även om jag bara kommer att beröra det sistnämnda i mindre grad). Jag försöker konsekvent koncentrera mig på Visby och tar uteslutande upp händelser som har anknytning till staden. Visserligen kommer jag att ta upp några små artiklar som kan verka riktade till Gotlänningen i gemen, men mitt

intryck är att GA var en ganska "Visby-centrerad" tidning så detta är alltså ingen omedveten inkonsekvens från min sida. Anledningen till att jag valt just GA är enkelt. Det är helt enkelt den enda tidning som existerade under hela den period som jag behandlar. Vissa artiklar uppger vara "skrivna för GA" och det är ytterligt sällan man uppger vem som skrivit dem. Men vem som skrivit det är av mindre vikt då jag anser att allt som kommit med i tidningen rimligtvis bör vara en avspeglning av redaktionens åsikter. Denna redaktion har helt enkelt fått göra en bedömning av vad som kan anses som "lämpligt" för Gotlänningarna att läsa. Samma sak är det med vissa annonser som jag ämnar ta upp. En annons som propagerar för exempelvis Strindbergs senaste är naturligtvis ett medvetet försök att sälja. Men om GA:s redaktion hade ansett att Strindberg var klart skadlig att läsa, så hade de inte godkänt införandet av en dylik annons och så vidare. Allt som är med i tidningen kan anses som en indirekt avspeglning av vad redaktionen anser som "lämpligt", anser jag.

Avgränsning

Bouppteckningarna kan anses som mycket omfattande varför jag fått begränsa mig lite. Jag har valt att göra "stickprov" under en viss del av året. I detta fall har jag gått igenom samtliga bouppteckningar för det första kvartalet varje år och hoppas därmed att detta ska ge en någorlunda rättvisande bild av Visbys sociala sammansättning under denna period. Då det gäller GA har jag emellertid valt att ta mig igenom samtliga årgångar. Det bör tilläggas att GA vid denna tid var en tidning på fyra sidor vilken inte ens kom ut varje dag varför det inte berett mig alltför stora problem.

Metod

Min metod är skäligen enkel. I nämnda bouppteckningar prickar jag helt enkelt av allt det som jag uppfattar som "ovanligt" eller "modernt". Jag har inte brytt mig om övriga föremål (vilka jag endast kommenterar flyktigt) utan har valt att koncentrera mig på just de avvikande föremål man stöter på. Vad gäller genomgången av GA blir det hela lite mer komplicerat. Jag har dels valt att pricka av annonser innehållande "moderna" föremål och företeelser, men även studerat en del artiklar som behandlar "moderna" företeelser och i detta fall kan det vara allt ifrån kultur till hygien eller stadsplanering. Men detta ska jag återkomma till nedan.

MODERNITETEN – EN BAKGRUND

En bakgrund

I förordet diskuterade vi huvudsakligen frågan om när vissa samhällen kan sägas bli moderna och var gränsen mellan traditionellt och modernt egentligen ska dras. Vi kom fram till att det är svårt att sätta exakta gränser och att det snarare sker stegvis. Men frågan om hur man ska definiera moderna samhället är minst lika komplicerad. Det finns naturligtvis en oändlig mängd aspekter på vad det moderna projektet egentligen är och hur det ska definieras. Alla har ju sin syn på vad som kan sägas utgöra ett modernt samhälle. Termen "modernt" samhälle används för första gången under 400-talet för att skilja det relativt nya kristna samhället gentemot det gamla hedniska som nyligen hade gått i graven.¹ Detta kristna samhälle anses väl i våra ögon knappast som modernt, men det visar ju också tesen om att "modern" kan vara ett relativt ord. Men modernt kan också sägas vara en upplevelse av att tidsmässig kontinuitet bryts, oavsett vilken tid man lever i.² Och naturligtvis, sist men inte minst, så har moderniteten många olika ansikten. Man kan således tala om en materiell modernitet (telefoner, bilar, flygplan), en idéernas modernitet (tanken på demokrati, rationalitet i arbetet, hygien) eller en kulturell modernitet (realismen, naturalismen, det "moderna genombrottet") i Skandinavien. Och det finns givetvis många andra yttringar inom moderniteten men jag nöjer mig med dessa tre eftersom det huvudsakligen är dem jag ämnar diskutera i föreliggande arbete. Efter denna lilla utveckling om aspekter på modernitet tänkte jag, punktvis, även ta upp något om definitioner på modernitet och ett modernt samhälle.

Rationalitet

Först vill jag nämna det lilla ordet "rationalisering" som lanserades av Weber.³ Det moderna samhället definieras till skillnad från det traditionella av rationalitet. Den institutionella ramen i dessa samhällen vilade på en religion eller myt som förvaltades av ett prästerskap och/eller kulten av en monark som ofta betraktades som ättling till gudar. Detta system kom så småningom att knaka i fogarna och gav vika inför ett nytt, det kapitalistiska systemet. Kännetecknande för detta var (och är) "marknadens rationalitet"⁴ där varor och tjänster byts alltefter tillgång och efterfrågan.

---

¹ Habermas "rationella", sid. 210

² Björk, sid. 10

³ Habermas "offentlighet", sid. 72

⁴ Ibid., sid. 79

Industri

Ett rationellt tänkande ledde lätt till att man bland annat kom att ifrågasätta de gamla arbetsmetoderna och produktionsförhållandena. Detta ledde till kapitalism och *industri*. Diskussionen om huruvida industrin uppstod som en konsekvens av kapitalismen eller tvärtom påminner lätt om den angående hönan och ägget. Men låt oss för enkelhets skull anta att uppkomsten av "kapitalistiskt" tänkande i sin tur leder till uppkomsten av en industri. Jag är böjd av påstå att om man lät en rad försökspersoner i ett enda ord definiera det moderna samhället skulle de flesta svara "industri". Kapitalistiskt tänkande människor insåg att de skulle kunna skapa billigare produkter om de rationaliserade arbetsmetoderna. Samtidigt skulle man även kunna producera mera produkter rent kvantitativt.⁵ Allt detta står ju också att läsa om i Adam Smiths "The wealth of nations" och Smith är väl också lite av den ideologiske fadern till det kapitalistiska tänkande.

Nätverk eller bur?

Men för att detta industriella samhälle med sina nya arbetsmetoder ska fungera måste man givetvis skapa nya strukturer. Arbetets organisation, betalningsmetoder, transporter, måste rent allmänt förändras. Som en konsekvens kommer andra saker samtidigt att förändras. Det blir en "snöbollseffekt". Byråkratin och handelsvägarna skapar alltmer komplicerade nätverk och som en "bieffekt" av detta kommer detta moderna samhälle att mer och mer "sippra in" i det traditionella. Då ett samhälle blivit tillräckligt modernt blir det helt enkelt i det närmaste omöjligt att undfly det – även för den som så önskar.⁶

Metoder och strategier

Arbetsmetoderna i detta samhälle bygger på instrumentellt handlande (som understöds av tekniska regler) eller rationella val (som i sin tur vilar på strategier). Forskning, teknik och näringsliv samarbetar alltmer intimt. Disciplin är även ett viktigt nyckelord i sammanhanget.⁷ Och om man ska blicka bakåt i historien så anser ju Weber att nyckeln till vårt moderna samhälle med dess disciplin, rationalitet och inte minst strävan efter att förmera kapital ligger i den judisk – kristna religionen med dess handlingskraft.⁸ Men det behövs även en annan typ av stat som "garanterar" att allt detta fungerar.

Starka stater

På senare tid har vi sett hur världens ledare talat om "slutet för den stora staten" men detta anser jag personligen som överdrivet. För ett annat av de främsta kännetecknen för det moderna samhället är just den starka staten.

---

⁵ Giddens "modernity", sid. 12

⁶ Habermas "offentlighet", sid. 80

⁷ Ibid., sid. 73

⁸ Ibid., sid. 48

Vår byråkratiska och rationella (samt ofta demokratiska) stat är även i sitt något slimmade och nyliberala skick avsevärt kraftfullare och besitter mer subtila maktmedel än de på ytan kraftfulla monarkierna och tyrannväldena från forna tider. Staten garanterar egendomsrätten, infrastruktur och vissa andra saker. Samtidigt ställer den också en rad krav på medborgarna. Skattesystemet fungerar bättre än någonsin tack vare den väl fungerande byråkratin. Personnummer gör att man lättare kan övervaka varje enskild medborgares göranden och låtanden. Det är även en sekulariserad stat⁹ även om det naturligtvis finns märkliga undantag såsom Iran eller Saudiarabien vilka kombinerar en religiös regim med vissa moderna inslag (oljeindustrin m.m.).

Dynamik

Ett traditionellt samhälle kan sägas existera under rätt lång tid utan större förändringar. Det finns i vår tid flera exempel på varierande traditionella samhällen som förändrats först efter tryck utifrån, från primitiva naturfolk i Polynesien till det kejserliga Kina. eller varför inte den Tibetanska teokratin, som ironiskt nog kom att moderniseras p.g.a. en invasion av de kineser som själva helt nyligen inlett sitt moderna projekt. Det moderna samhället å andra sidan kännetecknas, på gott och ont, av en enorm dynamik.¹⁰

Kommunikationer

Sociologen Giddens, vilken undersökt det moderna projektet, ställer upp en rad orsaker till just den dynamik som den moderna tiden uppvisar. En av de allra viktigaste av dessa är åtskillnaden av tid och rum¹¹ och det är de oerhört förbättrade kommunikationerna som har möjliggjort detta. Och med kommunikationer menar jag givetvis inte endast de fysiska (väl fungerande vägnät, tåg, flyg o.s.v.) utan i hög grad även telefoner, Internet m.m. vilket skapar abstrakta och snabbt växande kontaktnät.

Modernitetens centrum

Det finns slutligen en annan aspekt på modernitet som är så pass självklar att det känns onödigt att nämna den, men jag gör det ändå. Och det är att modernitet huvudsakligen är koncentrerat till städer, och naturligtvis i första hand de stora städerna. Och själva begreppet "modernitet" myntades ju (1845) av en rätt typisk storstadsbo, nämligen Charles Baudelaire. Han syftade då huvudsakligen på konsten (vilken han ju skrev en hel del om) men i hans bakhuvud fanns säkerligen också tankar kring det Paris som så snabbt förändrades vid mitten av 1800-talet¹² och vilka konsekvenser detta hade för samhället. Inför hela Europa kom bara några år senare det moderna samhällets kraft och industriella kapacitet att för första gången på allvar manifesteras i och med världsutställningen i London år 1851 då en häpen värld kunde beskåda bl.a. kristallpalatset.¹³ Vissa personer ansåg att en skapelse som kristallpalatset var monstruös (arkitekten Pugin kallade det

---

⁹ Ibid., sid. 138.

¹⁰ Giddens "modernity", sid. 4

¹¹ Giddens "självidentitet", sid. 31

¹² Björk, sid. 9

¹³ Pevsner, sid. 10

”glasmonster” och esteten Ruskin jämförde det med ett växthus)¹⁴ men det var en modernitetens utmaning som var svår att bortse från.

Impulser och konsekvenser

Impulserna till modernitet och modernisering är naturligtvis många och för övrigt extremt svåröverskådliga men man kan nog säga att världsutställningen 1851 var *en* mycket kraftig impuls. Byggnaderna kom att förändras, likaså stadsplaneringen. Ja, även heminredningen påverkades av de nya tankarna. Längre försökte man ”fördröja” moderniseringen inom exempelvis arkitektur genom att blanda det moderna med äldre stilar men så småningom kom den punkt i historien då detta ansågs ohållbart.

---

¹⁴ Ibid., sid. 13

VISBY I MODERNITETEN

Visby

Det behöver egentligen knappast sägas att alla dessa moderniseringar och moderniteter till en början endast berörde de större städerna, som London, Paris, Berlin och Wien. Och i kölvattnet naturligtvis vår egen huvudstad. Men med tanke på att redan får huvudstad låg något i periferin i förhållande till händelserna på kontinenten så är det väl heller knappast ägnat att förvåna om jag påstår att det dåtida Visby inte direkt var något under av modernitet. Men under 1800-talet hände det trots allt en del även här. Man kan nog slå fast att Visby ännu i början av nämnda sekel var en ganska så "stillastående" stad som levde på gamla minnen. Så här beskrivs staden av en resande alldeles i början av 1800-talet:

"Staden är anlagd vid havsstranden och västra sidan av ön, på branten av den landborg eller kalkstenssträcka, som följer nästan hela denna sidan: läget är således förfärligt, ojämnt och mycket stupande åt havet; gatorne ojämn, merendels anbragte genom stembrytning eller sprängning så gott man kunnat; klinter med hus bebyggde uppöver den övriga eller västra delen, särdeles vid höjden av den så kallade östra klint (Ejstra Klint), där man överser den största delen av staden, vilken från öppna sjön måste visa en nog artig syn, men inuti visar blott gaturträngsel och oreda. Åt sjösidan nere mot stranden ses gamla höga hus svarta av ålder, merendels av sten, på tyska viset med alla gavlarne åt gatan, stundom med 4 à 5 vindar eller etager uppöver varandra, utvisa deras första ändamål till packhus och varunederlag, då folket ofta nöjde sig med ett enda välvt rum nere i huset till beboende".¹⁵

Denna skildring (som är ganska objektivt hållen) visar onekligen på en stad där tiden "stått stilla" under rätt lång tid. Många resenärer charmades i detta romantikens tidevarv naturligtvis av staden med dess "gotiska" ruiner, andra inte. Eftersom jag kommer att omnämna Strindberg något i detta arbete kan jag inte låta bli att citera hans hädiskt elaka men ändå rätt roliga dikt om det gamla Visby:

---

¹⁵ Bohman, sid. 24

*Det är just i middagsoset
på Nikolai ruin,
då vårdoften blandar havsluft
med doft av ros och jasmin.*

*Djupt under mig nere vid stranden
man sjunger en sankey-sång
och letar petrifikater
vid doften av rutten tång.*

*Och sången den är så sömnig,
så masig och monoton,
och jag blir så sömnig, så sömnig,
ty luften är full av ozon.*

*Mitt bolster är stoppat av murgrön,
till kudde ur en portik
jag lånar en mossig kragsten
av oäkta nordtysk gotik.¹⁶*

Typiskt nog så fann den moderne och stridbare skalden tydligen Visby som en lämplig symbol för allt som var unket och stillastående. Å andra sidan kunde det naturligtvis inte bli på annat vis då även kommunikationerna var av bristande slag. Om jag får fresta på läsarens tålmod med ännu ett citat så tänkte jag nedan återge en resenärs beskrivning av Visby hamn under 1850-talet:

”Hamnen, där fordom hansestädernas flottor och den tidens största krigsskepp gungade, är numera endast en trång pöl, sedan under tidernas lopp härjningar, avtagande välstånd och avtynad rörelse givit havet fritt spelrum att igenslamma de tvenne stora hamnar, som funnos, och där fordom en hög, tornförsedd vågbrytare lärer ha höjt sig och satt en damm för stormarnas svall, där synas nu över vattnet endast ett par mörka stenrösen, vilka genom sina åt alla håll nedrasade stenmassor nästan spärrat inloppet och alldeles icke förmå hindra de framrusande vågorna att fritt inrulla i hamnen.”¹⁷

Och med tanke på sådant så förblev Visby under långa tider den halvt agrara köpstad som för all del hade en särställning i sitt län genom att det i detta fall inte bara var fråga om en stad i länet utan om staden i länet.¹⁸ Men saker och ting förändrades sakta men säkert. Från och med 1842 började hamnen byggas ut, och från och med 1865 skapade det nyupprättade Gotlandsbolaget reguljära förbindelser med Stockholm vilket också gjorde att stadens många direktförbindelser med utlandet i stort sett

---

¹⁶ Bohman, sid. 29

¹⁷ Ibid., sid. 31

¹⁸ Ibid., sid. 42

kom att ersättas med den enda förbindelsen till huvudstaden.¹⁹ En viss optimism angående stadens utveckling kom även att göra sig gällande i och med detta. Befolkningstillväxten i staden var stark (hela 85% under perioden 1850 – 1900)²⁰ och man blev med tiden tvungen att börja planera stadens bebyggelse mer noggrant. Redan från och med 1863 började man anlägga en slags modifierad "ringväg" utanför murarna och en bit in på 1900-talet kom man även att anlägga bostäder utanför murarna.²¹ Hamnen byggdes om och fick en blygsam industri. Visserligen drabbades även Visby av den ekonomiska nedgången under 1870-talet men då man övervunnit denna omkring 1895 kunde man även märka en diversifiering av stadens lilla industri.²² I staden levde under denna period, såsom under alla andra, ett antal människor av olika slag. Det var allt ifrån konsulerna till fiskarna och arbetarna. Vi ska nu betrakta dem, eller närmare bestämt deras materiella levnadsvillkor, lite närmare.

---

¹⁹ Ibid., sid. 38

²⁰ Ibid., sid. 40

²¹ Ibid., sid. 35

²² Ibid., sid. 39

HUSHÅLLEN OCH DESS FÖREMÅL

Hushållen

Allt som allt har jag gått igenom 306 bouppteckningar från perioden 1880-1910 (en lista på de yrkesgrupper som jag stött på finns i slutet på arbetet) även om jag får påpeka att ett litet fåtal av dem är "dubletter" då de ibland handlar om makar eller syskon som dömt med korta mellanrum. I vilket fall som helst har jag under dessa undersökningens gång stött på en del föremål av både välbekant och mindre bekant karaktär. Somliga av dem förekommer även i annonser vilket kompletterar vissa frågeställningar på ett utmärkt vis. Vad har jag då hittat om vi till att börja med vänder oss enbart till bouppteckningarna? Under 1880-talet är det generellt sett få saker av intresse. "Småfolket", d.v.s. de minst bemedlade, har som regel en säng, ett bord och ett par stolar, några husgeråd samt sina gångkläder och lite extraplagg. De mer burgna har väl vad man kan vänta sig vid denna tid. Här är det fråga om rejäla möblemang med pianon och skänker i såväl ek som alm och för övrigt mängder med föremål, dock inget uppseendeväckande modernt. Jag tänkte nedan "beta av" och kommentera intressanta föremål som jag dock stött på under min genomgång av bouppteckningarna, samt dessas eventuella modernitet. Som jag nämnt i mitt förord kommer jag även att diskutera saker jag hittat i tidningar vilka kan relateras till dessa föremål.

Spisar

Det *mest moderna* jag finner är under den tidigare delen av min undersökning (alltså 1880-talet) är bl.a. de s.k. besparingsspisarna, vilka jag stöter på i bouppteckningar från och med 1886 och då bland vad som verkar vara medelklassen och uppåt. Besparingsspisen var en järnspis som ställdes på den öppna eldhärden och anslöts till rökgången medelst ett plåtrör.²³ De började visserligen användas under 1800-talet men kan väl vid denna tid inte anses särskilt moderna i samtidens ögon. Jag noterar för övrigt att jag inte stöter på en enda dylik tingest efter 1895. Varför? Kanske ansågs de som gammalmodiga eller obekväma redan av sin samtid och var på väg ut? Jag *vet* helt enkelt inte svaret på denna fråga utan får nöja mig med att konstatera att dessa spisar förekommer i bouppteckningarna under ganska exakt första halvan av den period jag behandlar, men inte därefter. Dessa spisar existerar dock i liten omfattning än idag även om man huvudsakligen finner dem i militärtältens utrustning.

Tidiga fotogenkök

Fotogenkök stöter jag på ett flertal gånger under tiden 1880-1900. Fotogenköket är en 1800-talsuppfinning precis som den ovan nämnda besparingsspisen. Fast de fotogenkök som jag hittat i olika hushåll tycks inte ha varit särskilt högt värderade, de ligger på mellan en och tre kronor. Jag utgår från att samtliga av de kök jag stött på i undersökning är av den

---

²³ Nationalencyklopedin på Internet, artikel 127866

”protomoderna” typen där uppvärmningen skedde medelst en veke nedstoppad i fotogen. Det fotogenkök som används än idag skapades dock under just denna tid. Sverige låg för övrigt långt framme då det gällde att förbättra fotogenkök. C. Östlund patenterade en tidig variant av förbränningsvarianten 1885. 1982 fick så Frans Lindqvist patent på det med tiden enormt framgångsrika primusköket.²⁴ Med tanke på att värderingen av fotogenkök under hela den tid jag behandlar inte ändrar sig så *antar* jag att det ”mer moderna” primusköket helt enkelt inte hann slå igenom i större skala bland Visbys hushåll före 1910. Har för övrigt inte heller stött på dem i tidningsannonserna, vare sig i den nyare eller äldre varianten. Bland ägarna av fotogenkök dominerar för övrigt handlarna på ett iögonenfallande vis. Däremot har jag inte stött på dessa tingestar hos några av de personer som jag skulle vilja placera i ”överklassen”. Och kanske är det inte alltid fråga om vem som har mest pengar utan snarare vem som har mest tillgång till varor. För handlare kanske det var lättare att via sina interna kontakter ordna fram vissa varor innan de mer förmögna ens hade lagt märke till dem. Min tanke är ju att en handlare tidigt upptäckte dylika saker eftersom han var nödd och tvungen att följa med sin tid.

En storsäljare för alla textilintresserade

Tänkte lägga ut texten lite då jag kommer till en av de mer populärare nymodigheterna i hushållen under de senaste 150 åren – symaskinen. Jag (liksom många med mig) betraktar säkerligen symaskinen som en modern, mekanisk eller industriell, produkt men kring 1880 hade den redan existerat i 90 år vilken man kanske inte alltid tänker på. Man hade gjort upprepade försök i slutet av 1700-talet med att försöka skapa symaskiner och engelsmannen Thomas Saint fick 1790 patent på en dylik i trä.²⁵ Det var emellertid fortfarande många problem med konstruktionen av fullt användbara symaskiner och det dröjde ända till mitten av 1800-talet innan dessa var fullt utvecklade. Vid det här laget var det amerikaner som hade gjort de mest betydelsefulla framstegen.²⁶ Under andra halvan av 1800-talet började symaskiner tillverkas på industriell basis även i Europa. Från 1854 inleddes även tillverkning i Sverige i mindre skala men den ökade snabbt i omfattning. Efterfrågan på symaskiner ökade enormt under andra halvan av 1800-talet och fabrikanterna började klokt nog även tillämpa avbetalningssystemet.²⁷ Även mindre bemedlade kunde på så vis få tillfälle att köpa sig en symaskin. I vilket fall som helst så har jag stött på symaskiner i lite olika sociala grupperingar. Den dominerande gruppen bland symaskinsägarna som jag stött på utgörs av människor ur ”medelklassen” vilket kan vara intressant att kommentera. Samtliga (med undantag för en ”ogift”) har klart definierade yrken men det är ju heller inte otänkbart att några av dem sydde åt andra som en liten biinkomst. I Stockholm från 1860-talet och framåt var det vanligt att rika familjer skaffade symaskin och sedan lät någon annan komma hem till sig för att sy åt dom. Med tanke på att jag stött på relativt få symaskinsägare ur

---

²⁴ Ibid., artikel 173756

²⁵ Sjöqvist, sid. 8

²⁶ Ibid., sid. 9

²⁷ Ibid., sid. 34

”överklassen” så verkar det inte så troligt att något liknande förekom i Visby i någon större utsträckning. Varför det är så kan jag inte svara på. Kanske ansåg de mest välbärgade i Visby att det trots allt var enklare att gå till någon annan, som hade symaskin, om de nu önskade ett textilarbete. Men oavsett vilka som ägde symaskiner så verkar det vara ganska troligt att de var mycket populära i Visby vid denna tid. Under alla de 30 årgångar av GA som jag gått igenom vågar jag vid ett försiktigt antagande påstå att det annonseras för symaskiner minst en gång var fjortonde dag, om inte mer. Märkena på de symaskiner som jag stöter på i bouppteckningarna nämns inte men det är väl inget allt för djärvt påstående om jag hävdar att de antingen var av märket Singer eller Husqvarna. Singer (patenterad 1851)²⁸ hade i en liten omfattning nått Sverige redan under 1850-talet via emigranter men från och med 1864 började de även säljas i Sverige och konkurrerade snabbt ut tidigare inhemska märken. I början av 1880-talet fick Singer återförsäljare även i Visby.²⁹ Från och med 1872 stack dock Husqvarna upp som en arg konkurrent under parollen ”svensk vara i svenska hem”.³⁰ Det var en paroll som tydligen appellerade på köparna i detta nationalismens tidevarv. I vilket fall som helst är det enbart dessa två märken som jag funnit i GA:s annonsspalter. Typiskt nog står det inte vad de kostar i själva annonsen men jag vet dock att en maskin av märket Singer kostade runt 80 kronor på 1880-talet.³¹ Värderingen av de symaskiner jag stött på i bouppteckningarna ligger på mellan 10 och 55 kronor. Det är i alla fall tydligt att symaskinen hade en storhetstid under denna period om man ska gå efter annonser. Att 5% av de personer jag undersökt ägde denna relativa nymodighet tycker jag personligen är en ganska bra siffra.

Bells stora uppfinning

Första gången som jag fick reda på att det fanns ett telefonsällskap på Gotland så pass tidigt som 1882³² (bara sex år efter Bells patent) så blev jag glatt överraskad. Telefonen tycks i sanning ha fått en snabb spridning då det tog den så kort tid att komma även till vår ö. I en essä som behandlar telefonens tidiga historia på Gotland påpekas det att de första abonnenterna huvudsakligen kom från näringslivet.³³ Detta kan man givetvis se genom att studera abonnemangslistor från denna tid. Och till min glädje kan jag konstatera att det går alldeles utmärkt att komma fram till ett liknande resultat även via bouppteckningar. Även om jag inte hade läst denna lilla essä så kunde jag knappast heller ha undgått att notera detta faktum. Av de abonnenter som jag träffar på under denna period är 60% handlare, 30% någon annan form av företagare och endast 10% privatpersoner, vilka gör sig gällande först mot slutet av perioden ska jag tillägga. I GA vid början av 1890³⁴ noteras att Visby telefonförening redan

²⁸ Ibid., sid. 22

²⁹ Ibid., sid. 35

³⁰ Ibid., sid. 32

³¹ Sjöqvist, sid. 38

³² Sjöberg, sid. 165

³³ Ibid., sid. 168

³⁴ Gotland Allehanda, 900131

gett ut sin nionde katalog sedan starten 1882 och man utökat antalet medlemmar från 149 till 162 sedan den förra katalogen för lite drygt ett år sedan, i oktober 1888. 1895³⁵ noterar man att antalet telefoner under det gångna året ökat från 285 till 303. Ökningstakten låg med andra ord på omkring 25 apparater per år under perioden 1889-95. Att telefonerna blev fler och därmed kanske inte lika värdefulla kan man även se på bouppteckningarna. Den första telefon jag stöter på 1890³⁶ värderas till 175:- kronor vilket är ett ganska högt belopp för ett föremål i bouppteckningarna rent generellt. Tre år senare³⁷ värderas apparaten till 100 kronor (och då kan de telefoner som jag stöter på inte vara så mycket yngre än den från 1890) på vilket den stannar under resten av tiden fram till 1910. Men från mitten av 1890-talet kan man även finna apparater som värderas för under hundringen. Kanske var boupptecknarna (trots sin erfarenhet) kanske något fundersamma över hur de skulle värdera detta nya påfund. Från och med 1896³⁸ började man diskutera ett eventuellt förstatligande av den privata Visby telefonförening och vid samma tid finner jag f.f.g. i pressen en diskussion om huruvida man ska ha en telefonkabel till ön.³⁹ Frågan syns därefter inte till i GA:s spalter under några år men återkommer i större omfattning kring 1902. I februari diskuterar man i en artikel "frågan om statens öfvertagande av Visby telefonförenings tillhörigheter"⁴⁰ och någon månad senare⁴¹ tar man i en intressant artikel upp själva kvaliteten på det telefontät som man redan har på ön. Och här förefaller det som om det finns ett visst missnöje med detta nät och rentav en önskan om att ansluta sig till det rikstäckande nätet. Problemet ligger ju i att den tidens tidningar så sällan uppgav källor och liknande. Det nämns att det föreligger ett missnöje men inte närmare om vilka som uttalat sig om detta. Man skulle lika gärna kunna tro att skribenten själv konstaterat att telefontätet fungerar otillfredsställande och sedan skrivit artikeln i tron att de flesta andra intelligenta människor tycker likadant. Jag har nämligen inte en den blekaste aning om hur en tidning som GA arbetade för att få in liknande information. Nu var ju Visby för all del en mycket liten stad på denna tid så det är mycket möjligt att skribenten helt enkelt hämtat in "allmänna" åsikter som han hört då han rört sig bland folk eller rentav från möten med telefonsällskapet. Kan i vilket fall vara värt att nämna detta. Men tre månader senare⁴² finner man en artikel som bekräftar övergången till rikstelefontät. Så skedde ju också året därpå. Exit Visby telefonsällskap. Och efter dessa artiklar från 1902 finner jag fram till 1910 inte ett ord om telefontät i GA, varför man får hoppas att det nya rikstelefontätet helt enkelt fungerade tillfredsställande.

---

³⁵ Ibid., 950301

³⁶ VILA, bouppteckning Johansson 900120

³⁷ Ibid., Christiansson 930123

³⁸ Gotlands Allehanda, 960222

³⁹ Ibid., 960224

⁴⁰ Ibid., 020210

⁴¹ Ibid., 020314

⁴² Gotlands Allehanda, 020621

En ny syn på tiden

Vid ett enda tillfälle,⁴³ i en bouppteckning för en handlares maka från 1893, upptäcker jag en liten sak som är mycket betydelsefull för vår tid både rent praktiskt och symboliskt, nämligen det som så många arbetande kvinnor och män älskar att hata – väckaruret. Jag tänkte nu tillåta mig att bli lite filosofisk en stund. Vi är nog många som riktat vår ilska mot denna lilla pryl då den omilt väkt oss om morgnarna. Detta trots att det inte är den i sig som tvingar oss gå upp – den är bara en budbärare för att använda en liknelse. Väckaruren började massproduceras under loppet av 1800-talet och det fanns redan från början en önskan om att de skulle kunna gå ut i stora upplagor, till lågt pris.⁴⁴ De var den logiska konsekvensen av en förändring i människors sätt att betrakta tiden, vilken hade pågått sedan slutet på 1700-talet. Ännu under detta århundrade var det nämligen inte så noga med tider och klockslag. Hantverkare eller arbetare tog den tid de behövde för att tillverka ett föremål under en dag. Man slutade arbeta för dagen då man ansett sig ha tjänat ihop tillräckligt med pengar till livets nödort.⁴⁵ Men förändringen låg bakom hörnet. Aristokratin var de första som började med "fasta" tider vilket med all säkerhet blev nödvändigt med tanke på det invecklade ceremoniel som ofta omgav kungar och stormän på denna tid. Men det spred sig snabbt till borgerskapet i storstäderna. Dessa organiserade sina liv efter klockslag, med vissa timmar avsatta för sitt jobb, sina visiter, tejudningar, promenader och dylikt.⁴⁶ Borgerskapet och dess företagare kom med tiden (och Adam Smiths uttalande om att "tid är pengar") att inse det praktiska i att tillämpa detta på sina arbetsplatser. Problemet låg bara i att man måste få även de anställda att inse detta. Människorna skulle bli tvungna sig att värdera pengar utifrån tiden snarare än det föremål som man tillverkade. Att nå ut med dessa värderingar på landsbygden tog naturligtvis tid och det sista "motståndet" bröts väl inte heller förrän en bit in på 1900-talet. Men arbetare och anställda i städerna blev tvungna att under stundtals något brutala former inrätta sig under den nya ordningen. Företag använde sig av bryska metoder som böter för försenad ankomst, eller att helt enkelt låsa fabrikerna efter ett visst klockslag på morgonen. Med tiden "nöjde" man sig dock med att minska löneutbetalningen för de som kom för sent. Det hjälpte. Till sist fann sig arbetarna i att "tid är pengar" snarare än "tid är uppgifter".⁴⁷ Man accepterade ramen för den nya tidsuppfattningen även om man ända in i vår tid fortsatt att försöka "mildra" dess effekter genom längre raster, kortare arbetsdag och så vidare. Den moderna människan har på så vis fått "stympa" sin fria inställning till tiden mycket. Klockslagen har kommit att diktera vår värld. Och därav mitt långa resonemang kring detta i sig självt så obetydliga lilla väckarur. Det är dock talande nog att jag bara hittat ett enda. Så kanske den moderna tidsuppfattningen inte slagit igenom helt och hållit i den lilla staden Visby. Jag vet inte.

---

⁴³ VILA, bouppteckning Christiansson 930123

⁴⁴ Nationalencyklopedin, artikel 346567

⁴⁵ Thrift, sid. 555

⁴⁶ Ibid., sid. 553

⁴⁷ Ibid., sid. 558

”Cyklistofoget”

Precis som i fallet med väckaruret så stötte jag på ett enda exemplar av Velocipeden bland bouppteckningarna, närmare bestämt hos handlaren Klintberg 1898.⁴⁸ Benämningen kommer ju från det franska "velocipède" vilket var det namn som bröderna Michaux gav sin uppfinning från 1860-talet. Efter detta följde så dessa märkliga velocipeder med enorma framhjul och mycket små bakhjul. 1885 uppfann så Starley den moderna cykeln med lika stora framhjul. Gummidäck tillkom redan 1888 och efter det fick detta fortskaffningsmedel ett snabbt genombrott.⁴⁹ Redan det faktum att jag bara funnit en enda velociped tyder naturligtvis på att den vid denna tid ännu var lite av en "lyxvara" och inte hade blivit modern i betydelsen "produkt för masskonsumtion". Sant är också att den är betydligt mer sällsynt i tidningarnas annonser än exempelvis den populära symaskinen, men så var den ju avsevärt dyrare också. Den velociped jag funnit värderas för övrigt till 75 kronor. Redan 1887 kan man dock finna annonser för velocipeder i GA⁵⁰ och de återkommer med en viss oregelbundenhet under de kommande åren. Från 1894⁵¹ stöter man även på benämningen "bicyklar" med bifogade bilder av vad som i stort sett ser ut som dagens cyklar. Och vid denna tid händer det uppenbarligen saker. 1896 stöter jag för första gången på "gotlands velocipedklubb"⁵² Tyvärr nämns det inget om hur många medlemmar denna exklusiva klubb har. 1900 har det gått dithän att man i en artikel ondgör sig över "cyklistofoget".⁵³ Tydligt mycket olyckor och andra problem som hänger samman med att staden Visby tydligen hade lite svårt att vänja sig vid dessa nya transportmedel. Tre dagar senare diskuterar man faktiskt att låta numrera cyklarna som ingår i gotlands velocipedklubb.⁵⁴ Överhuvudtaget tycks cyklar vara mycket på tapeten denna försommar år 1900. Bara några dagar senare kan man bland annat hitta en av dessa underbart snusförnuftiga artiklar som tidningen är så full av vid denna tid, vilken riktar sig till "damer på cykel" med praktiska råd o.s.v.⁵⁵ Efter detta är det tyst om cyklar i GA:s spalter. På så vis är det frestande att *anta* att cyklar fick lite av "genombrott" i Visby kring 1900. Efter de första negativa eller positiva reaktionerna tycks man ha vant sig. I alla fall att döma av tystnaden i tidningsspalterna.

En upfunnen soffa?

Återigen vid ett enda tillfälle stötte jag på ett föremål med den roliga benämningen "inventionssoffa". Eftersom jag inte hade den blekaste aning om vad detta var så trodde jag till en början att det var en äldre benämning på något mer modernt möblemang. Via den outhärliga nationalencyklopedin fick jag dock reda på att det rörde sig om en typ av bäddsoffa

⁴⁸ VILA, bouppteckning Klintberg 980207

⁴⁹ Nationalencyklopedin, artikel 148943

⁵⁰ Gotlands Allehanda, 870623

⁵¹ Ibid., 940419

⁵² Ibid., 960831

⁵³ Ibid., 000504

⁵⁴ Ibid., 000507

⁵⁵ Ibid., 000511

med vändbar sits.⁵⁶ Typisk för hemmen kring förra sekelskiftet. Och med tanke på att detta enda exemplar förresten återfinns hos en vicekonsulsänka⁵⁷ så det är ju möjligt att den mest återfanns i just de något mer bemedlade samhällsskikten. Så alltid lär man sig Något om forna tiders inredning.

---

⁵⁶ Nationalencyklopedin, artikel 212858

⁵⁷ VILA, bouppteckning Arveson 060212

PRESSEN OCH MODERNITETEN

Inledning

Innan vi går över till att titta lite i de tidningar jag undersökt tänkte jag säga något om pressens betydelse i det moderna projektet samtidigt som jag diskuterar tidningarnas förhållande till staden, i just detta fall GA och Visby. Det är ett självklart påstående att det existerar något som vi kan kalla "offentligheten" eller "allmänheten" vilken helt enkelt består av samhällets olika människor. Det är heller inget orimligt påstående att det vi kallar "makten" ibland vill påverka offentligheten i en viss riktning, upplysa den, eller meddela den om saker som anses av vikt. I vårt moderna samhälle har ju olika typer av media fått en enorm genomslagskraft då det, på gott och ont, gäller att påverka människor. På så vis har pressen blivit en del av moderniteten. "Offentlighetens" ansikte har naturligtvis varierat en del under tidens gång. Redan under 1600- och 1700-talet började olika regimer utnyttja tidningar för att meddela nyheter om kungligheters göranden och låtande, fester, händelser vid hovet och förordningar till undersåtarna.⁵⁸ Allt mycket typiskt för den barockkultur där dessa tidningar först uppstod. Vilka var då offentligheten vid denna tid? Aristokratin, högre ämbetsmän och kanske en och annan rik borgare. Folket, däremot, "fanns" ännu inte vid denna tid. Men tidningarnas nyheter, liksom dess publik, kom att ta andra uttryck under 1700-talet. Mer ekonomiska nyheter dök upp i tidningarna, prisuppgifter och dylikt. I städerna växte ett läskunnigt borgerskap fram, vilka vill ha korrekta nyheter som de kunde diskutera då de möttes på caféer och andra lokaler.⁵⁹ Och till furstarnas förtret blev denna nya press allt mer självständig.⁶⁰ Det kom helt enkelt att uppstå en rent "borgerlig" publik och tidningarna blev forum för denna offentlighet. Dessa tidningar skrevs helt enkelt ofta *av borgare för borgare*. Och det var i städerna som merparten av borgare vistades.

Borgerligt forum

Mycket har förstås ändrats sedan dess. En "masspress" har slagit igenom vilken riktar sig till alla och envar. Många tidningarna odlar en mångsidighet då de vill innehålla någonting för alla. Men låt oss ta en titt på en tidning som GA kring sekelskiftet. Ideologiskt sätt *vet* vi ju redan att tidningen är borgerlig. Emellertid skulle man snabbt kunna konstatera detta bara genom en hastig genomläsning, om man inte visste annat. Vilka riktar sig denna tids GA huvudsakligen till? Som jag ser det är det helt klart en borgerlig publik. Man annonserar om en rad produkter av vilka somliga i samtids ögon säkerligen var dybara, man upplyses om festligheter, soaréer, prisuppgifter då och då, och i allmänhet bedömer jag många artiklar som krävande för en mindre bildad person. Saker som riktar sig till andra

---

⁵⁸ Habermas "offentlighet", sid. 35

⁵⁹ Ibid., sid. 37

⁶⁰ Ibid., sid.40

grupper förekommer naturligtvis. Redaktionen bör av naturliga skäl inte ha haft något emot att många läste tidningen. Det rapporteras exempelvis flitigt om vad arbetarföreningen haft för sig, skrivs dagligen om händelser på landsbygden, vissa annonser riktar sig uttryckligen till bönder eller arbetare o.s.v. Om mitt arbete handlat om till exempel jordbrukets modernisering på ön så hade det gått bra att följa denna modernisering via annonser. Men *huvudsakligen* riktar sig tidningen till borgerligheten och det är alltså på så vis jag motiverar mitt påstående om att GA vid denna tid huvudsakligen var en tidning för Visby. Och om jag får bli subjektiv så anser jag personligen att GA vid denna tid är en ganska så modern tidning. Kanske till och med lite mer modern än vad jag väntat mig.

Media i moderniteten

Vid en titt på vad GA innehåller i nyhetsväg så kan man snabbt se att det är fråga om en modern tidning. En författare konstaterade 1892 att "numera har invånaren i vilken liten by som helst större förståelse för samtidens händelser än vad premiärministern hade för 100 år sedan."⁶¹ Och det stämmer säkerligen om man betänker hur långsamt nyheter faktiskt färdades i många mer traditionella samhällen. Sociologen Giddens har undersökt hur tid och rum kommit att skiljas åt i den moderna världen och han konstaterar även hur pressen spelade en avgörande roll i denna process.⁶² Före telegrafens beskrev tidningarna nyheter som var närliggande i både tid och rum, exempelvis sådant som inträffat i den egna staden under gårdagen eller sådant som inträffat i närmsta grannstad för tre eller fyra dagar sedan. Mer långväga nyheter kom bokstavligen i buntar och presenterades bara i den ordning i vilken de kom in oavsett när de inträffat. I amerikanska tidningar vid denna tid kunde man ibland få läsa: "ett skepp har anlänt från London, och här är det nyheter det hade med sig" som inledande mening i nyhetsnotiserna. Men i och med telegraf och senare inventioner så har det alltmer blivit *händelsen* snarare än *platsen* som dikterat hur viktigt det varit att ta med den eller den nyheten i tidningarna.⁶³

---

⁶¹ Giddens "modernity", sid. 77

⁶² Giddens "självidentitet", sid. 36

⁶³ Ibid., sid. 37

HYGIEN OCH HÄLSA

En ny syn på sjukdomar och hygien

Med den moderna tiden kom även en ny syn på sjukdomar, hur man skulle bota dessa och inte minst den personliga hygien. 1800-talets människor hade fått uppleva hur vetenskapsmännen – samtidens hjältar – sakta men säkert funnit på metoder för att lindra eller rent av stoppa epidemier och sjukdomar. Dessa vetenskapliga rön fick även konsekvenser i synen på samhället och medborgarna. Man insåg att man inte längre passivt behövde se på hur sjukdom och ohälsa drog fram utan att man faktiskt, med vetenskapens hjälp, kunde *göra* något. De tankar som nu uppstod hängde delvis samman med idén om individens disciplinering i det industriella samhället. Man skulle inte hänge sig och njutningar men heller inte missköta den "tillgång" som var ens kropp genom att exempelvis dra på sig sjukdomar i onödan. Detta motverkade samhällets framåtskridande syfte.⁶⁴ Man insåg också att vissa sjukdomar inte nödvändigtvis var berodde på bakterier utan ibland helt enkelt på bristande hygien. I det Oskarianska samhället kom ohälsa p.g.a. dålig hygien även att kopplas samman med dålig moral. Ett smutsigt yttre innebar ett smutsigt inre. Myndigheterna ansåg att man genom att bekämpa smuts och dålig hygien även slog ett slag för höjande av moralen.⁶⁵

Läkarna och de konkreta metoderna

Naturligtvis innebar allt detta att synen på läkaren, liksom dennes syn på sig själv, förändrades i takt med allt annat. Tidigare hade ju läkarnas kunskaper lämnat en del i övrigt att önska, för att uttrycka det mildt. De var begränsade till att åderlåta, dra ut tänder och lite annat. Men mot slutet av 1800-talet så trädde en helt annan typ av läkare fram. I en läkartidsskrift från 1887 beskrevs den moderne läkarens uppgifter som följer: upplysa, undervisa, varna och där olyckan redan är skedd, reparera.⁶⁶ Man skulle helt enkelt upplysa den "obildade massan" och agera som en förebild. Detta gick hand i hand med en framväxande hälsovårdslagstiftning med medföljande hälsovårdsinspektörer, vilka även kunde polisanmäla individer som bröt mot de nya lagarna. Frågan är då hur det var med hygien och hälsa i Visby vid denna tid?

Munhygien

Många hoppar säkert till om jag nämner tandborsten som en typiskt modern företeelse. I skrivande stund har föremålet existerat i bortåt 2500 år. Min poäng är dock att de breda befolkningslagren aldrig tidigare använt tandborsten i någon större omfattning förrän just vid denna tid. 1884 kom för övrigt den första tandborsten med celluloidskaft.⁶⁷ Att jag nämner allt detta i samband med hygien beror på det anmärkningsvärda faktum att jag,

⁶⁴ Ljung, sid. 42

⁶⁵ Ibid., sid. 43

⁶⁶ Ibid., sid. 42.

⁶⁷ Nationalencyklopedin, artikel 324283

vid genomgången av bouppteckningarna, stött på tandborsten vid ett enda tillfälle, hos en sjökaptan 1905.⁶⁸ Det kan naturligtvis ha funnits tandborstar i andra hushåll, vilka boupptecknaren helt enkelt underlätit att notera, men jag tycker i alla fall det är anmärkningsvärt. Redan från första början hittar jag i GA regelbundna annonser för både tandborstar (t.o.m. vad som beskrivs som "elektriska tandborstar" även om jag tvivlar på att det är vad det låter som)⁶⁹ och tandpulver. Men givetvis också annonser för "artificiella tändar" i såväl guld, kautschuk som platina⁷⁰ men detta säger ju tyvärr inget om hur det var med munhygien på ön vid denna tid. I GA hittar jag åtminstone vid två tillfällen artiklar rörande munhygien, först en benämnd "tändernas renhållning och vård"⁷¹ och vid ett senare tillfälle en benämnd "om betydelsen (min kursivering) av munnens och tändernas vård"⁷² och detta tar jag i alla fall som indicier på att det var lite så och så med munhygien på ön vid denna tid. Samma år som den sistnämnda artikeln finner jag för övrigt en av den moderna munhygienens klassiker – Stomatol – i annonserna för första gången.⁷³

Epidemier och farsoter

Det går på ett ganska intressant sätt att datera då artiklar om hygien rent generellt gör sitt intåg i GA, nämligen kring årskiftet 1892-93. Just dessa år svepte stora koleraepidemier genom Europa och man tycks ha under intryck av detta ha fått ett väldigt intresse för hygien- och sanitetsfrågor under särskilt det senare året. I början av detta år finner jag artikeln "hygienisk återblick på 1892" med en rekommendation mot bl.a. kolera (förstås) och influensa. Man diskuterar i övrigt bland annat självmord, vilket anses bero på "den nervösa sjukdomskonstitution, hvilken behärskar vår tid". Under 1893 föreligger ytterligare artiklar om hur man förebygger epidemier där exempelvis rent vatten och karantän betonas.⁷⁴ Sedan koleran klingat av gör även dessa artiklar det men med några års intervaller kan man även senare finna artiklar som tar upp epidemier eller farsoter på ett eller annat vis. 1896 finner man artiklar där man tar upp statliga åtgärder för att bekämpa TBC.⁷⁵ Fem år senare föreläste även läkaren Fischer i ämnet inför Visby arbetarförening, vilket meddelas i en artikel.⁷⁶ Detta var väl ett led i läkarnas önskan om folkupplysning. Bara någon månad efter denna föreläsning kan man för övrigt finna en artikel som tar upp bekämpandet av difteri.⁷⁷

Hygien i staden

Under trycket av koleraskräcken tycks man (i alla fall av tidningens artiklar att döma) ha börjat intressera sig för den egna stadens problem. 1893

⁶⁸ VILA, bouppteckning Molin 050116

⁶⁹ Gotlands Allehanda, 800519

⁷⁰ Ibid., 830814.

⁷¹ Ibid., 960521

⁷² Ibid., 030318

⁷³ Ibid., 030822

⁷⁴ Ibid., 930621

⁷⁵ Ibid., 960311

⁷⁶ Ibid., 010329

⁷⁷ Ibid., 010717

finner jag den första av en rad artiklar om hygien på stadens gator.⁷⁸ Här diskuteras bristfälliga brunnar, dito avträden samt det faktum att det förekom svinhushållning inom murarna. Den beska kritiken visar med all tydlighet att Visby ännu var ganska efterblivet i detta avseende. Tre år senare finner man en dock en ny artikel angående stadens hygien vilken också ger en ljusare syn på läget. Man konstaterar att "den (...) synnerligen besvärande svinhållningen blifvit under den varmare årstiden avhyst" innanför murarna, att "anordningarna för avloppet af spillvatten (...) o. d. å rätt stora sträckor blifvit förbättrade" samt att "iakttagna brister i latrin- och renhållningsväsendet blifvit till stor del undanröjda".⁷⁹ Som en liten utvikning är det intressant att notera vissa funderingar som vår artikelförfattare har i övrigt. Han konstaterar att det för Visbys (och Gotlands) del uppstått "bättre och tätare kommunikationer med fastlandet" och hos Gotlänningen "en vaknande håg för att komma ut och se sig om i världen". Men åter till stadens hygien. Man kan i och med denna artikel anta att de värsta missförhållandena hade undanröjts kring mitten av 90-talet men året därpå finner man en lång artikel där det klagas över att "gaturenhållningen lämnar för närvarande mycket övrigt att önska" och bostadsförhållande anses "avgjort (...) till det sämre".⁸⁰ Detta år införs följaktligen månatliga hälsovårdsinspektioner.⁸¹ Året därpå kan man i en artikel finna "Förslag till anläggandet av en fullständig kloakledning".⁸² En bit in på det nya seklet noteras för övrigt att "nedläggning av kloakledning pågår". Svinhållningen "giver (...) numera i staden inom murarna ej anledning till svårare anmärkningar" och dricksvattenförhållandena är "något sänär goda". Däremot tycks man ha problem med bortforsling av latrinen.⁸³ 1904 heter det om de sanitära förhållandena i staden att "renhållningen kan inte sägas vara absolut dålig". Även om detta omdöme är lite tveksamt kan man i alla fall konstatera att det inte nämns något om svin i denna artikel⁸⁴ så det är ju alltid något. Under det sista år jag undersöker finner man så förslag till renhållningsverk.⁸⁵

Allmänna artiklar om personlig hygien och hälsa

Den första artikel jag hittar som behandlar hälsa tar upp den mentala sidan i en artikel som diskuterar om huruvida sinnessjukdom är ett brott eller ej och där författaren verkar benägen till att inte anse det.⁸⁶ Men särskilt efter 1892 dyker det upp en rad annonser samt små nyttiga (men ofta ganska snusförnuftiga artiklar) om ett eller annat som kan främja både hygien och hälsa. Annons för "diflaskeapparat" finner jag f.f.g. 1892⁸⁷ och det är ett tecken på att det plötsligt finns ett ökande intresse för spädbarnens välbefinnande. Produkter med namn som "Hygiaenin toilette- och

⁷⁸ Ibid., 930828

⁷⁹ Ibid., 960713

⁸⁰ Gotlands Allehanda, 970402

⁸¹ Ibid., 970716

⁸² Ibid., 981012

⁸³ Ibid., 000511

⁸⁴ Ibid., 040430

⁸⁵ Ibid., 090521

⁸⁶ Ibid., 900528

⁸⁷ Ibid., 920912

hälsomedel" kan man också finna f.f.g under dessa år.⁸⁸ 1896-97 toppar vad gäller de nyttiga artiklarna med titlar som "om händernas rätt vård"⁸⁹, "den misshandlade midjans hämnd" (kritik av korsetterna),⁹⁰ "om mat och dryck under den varma årstiden",⁹¹ "krig mot dammet",⁹² "orsakerna till snedhet hos barn"⁹³ eller "sömnen – det bästa läkemedlet".⁹⁴ Då en av artiklarna handlade om händernas vård kan det för övrigt vara värt att kommentera att jag fann en enda nageltång i en bryggmästares bouppteckning från 1883⁹⁵ men därefter inga fler exemplar. Vet inte om man ska tolka det som att boupptecknarna varit slarviga eller att det helt enkelt inte ägnades så mycket vård åt naglar och liknande i Visby vid denna tid. Kring sekelskiftet börjar så bad uppmärksammas i pressen. Möjligen var det så att fler och fler började få badkar eller åtminstone tillfälle till att bada inomhus för 1902 finner man i tätt inpå varandra artiklar med titlar som "Morgonbadet och nyttan därav" och "några ord om hudens vård och bad". 1906 hittar man en liten artikel om "olika födoämnenas näringsvärde"⁹⁶ vilket visar på ett eventuellt ökat intresse för kosthållningen. 1908 finner man även en artikel med "Några ord om skolbad". Och vid det här laget hade väl myndigheterna också insett att folkskolan var ett utmärkt redskap inte bara för att lära allmogen ett och annat om att räkna, läsa och kunna katekesen utan även då det gällde att se till deras personliga hygien, något som deras föräldrar med trånga bostäder och begränsade resurser kanske inte alltid klarade. Året därpå kan man finna en artikel som visar att omsorgen om hygien och hälsa även nått utanför människornas krets. Den heter kort och gott "huru sköts en hund" och tar upp sådant som kan anses som självklart för vilken modern hundägare som helst (slå inte hunden, ge den inte rått kött) emedan författaren anser att hundar i allmänhet behandlas illa.⁹⁷

Charlataner

Skojare eller människor som åtminstone gör kraftiga felbedömningar kan ofta dyka upp i samband med nya innovationer. Sådillvida finner man vid denna tid en del annonser som tyder på att man tilltrött elektriciteten medicinska krafter alternativt velat lura folk på pengar. Från 1892 gör "voltakorset" sin entré i GA:s annonsspalter.⁹⁸ Vad exakt detta föremål var för något är svårt att svara på om man inte sett ett men det var tydligen någon elektrisk anordning som drevs med batteri och påstods vara undergörande mot diverse krämpor. Dessa bälten återkommer under de följande åren i otaliga varianter. Vid ett tillfälle lovas det 100 kronor i

⁸⁸ Ibid., 930208

⁸⁹ Ibid., 960606

⁹⁰ Ibid., 960702

⁹¹ Ibid., 960727

⁹² Ibid., 970209

⁹³ Ibid., 970217

⁹⁴ Ibid., 970220

⁹⁵ VILA, bouppteckning Pettersson 830219

⁹⁶ Gotlands Allehanda, 060507

⁹⁷ Ibid., 090319

⁹⁸ Ibid., 921217

ersättning om de inte fungerar.⁹⁹ 1903 finner man dock en artikel som avfärdar alla "voltakors" och "elektriska livbälten" som humbug. Efter detta försvinner de ur annonsspaltarna. Vid något tillfälle finner jag även annonser för "massageapparat"¹⁰⁰ vilken bör ha haft en annan betydelse än dagens mer erotiska. Det verkar röra sig om en apparat som kan lindra spända muskler (och möjligen reumatism även här) men om den var elektrisk vet jag inte. Jag har även funnit ett enda exemplar av den, vid en handlares bouppteckning från 1898.¹⁰¹ Mot slutet av den period jag behandlar finner jag en artikel som är ett exempel, inte på skojeri, men väl på det felbedömningar som kan göras vad gäller nya upptäckter. Där tas nämligen upp den nytta man kan ha av radium i läkekonsten där själva strålningen från ämnet ansågs kunna bota ett eller annat.¹⁰² Det var förstås ingen korrekt bedömning men hur skulle man ha kunnat veta det bara några få år efter ämnets upptäckt. Kanske låg det i linje med samtidens tanke (eller kanske önsketänkande) om att allt som var nytt var gott och verkade kunna lösa vilka problem som helst.

---

⁹⁹ Ibid., 980225

¹⁰⁰ Ibid., 941012

¹⁰¹ VILA, bouppteckning Christiansson 980110

¹⁰² Gotlands Allehanda, 090919

KULTUR

Inledning

Eftersom det kulturella området är väldigt intressant för mig personligen tänkte jag ta upp lite kring detta. Jag ämnar nedan diskutera lite om vilka författare (svenska såväl som utländska) som figurerar i GA och kommentarer kring dem, vidare en fallstudie över Strindberg i GA:s spalter och lite om hur det modernare dramerna nådde Visby.

Författare

I de äldre numren av GA förekommer det relativt sällan artiklar om författare eller för den delen annonser för deras romaner (även om jag tidigt hittar en för Edmund Goncourts roman "Elisa")¹⁰³ men däremot ofta noveller av kända författare, företrädesvis utländska. Efter en genomgång av författarna kan jag dels konstatera att många av dem är namn som jag aldrig ens hört talas om samt att de litterärt är ganska lättviktiga. Men bland de kända namnen finner man en hel del namn som man kanske inte hade väntat sig finna i en borgerlig tidning vid slutet av 1800-talet, bl.a. franska naturalister. Bland de kända namnen kan man räkna upp Maupassant,¹⁰⁴ Tolstoj,¹⁰⁵ Daudet,¹⁰⁶ Turgenjev,¹⁰⁷ Zola,¹⁰⁸ Bourget,¹⁰⁹ France¹¹⁰ och Stevensson¹¹¹. Kuriöst nog har man till och med infört en novell av masochismens "skapare" Sacher-Masoch även om den verkar ganska konventionell litterärt sett. Mot slutet av 80-talet börjar uppgifter om författare liksom recensioner förekomma i större omfattning. Bland annat finner jag en recension av ett av Heidenstams tidigare verk, "Eudymion", vilket jag blev tvungen att slå upp för att komma ihåg vad det handlade om. Recensenten är i vilket fall positiv till den romantiske (och i grunden antimoderne) Heidenstam.¹¹² Vid ett tillfälle¹¹³ omnämns även Heidenstam som "den ende originelle skald vi ha utanför akademien". Det gäller även en senare recension av hans betydligt mer kända verk "Karolinerna".¹¹⁴ Även den vänsterradikale Björnstjerne Björnsson förekommer i spalterna detta år men man noterar bara sakligt utgivandet av hans senaste bok, "På guds vej".¹¹⁵ Förutom Strindberg och någon gång Heidenstam är det annars sparsamt med *svenska* författare vid denna tid, men i en artikel från 1893 hyllas i alla fall den estetiserande¹¹⁶ Ola

---

¹⁰³ Gotlands Allehanda, 820912

¹⁰⁴ Ibid., 840305, 840625, 921017

¹⁰⁵ Ibid., 870128, 930103, 950401

¹⁰⁶ Ibid., 930318, 010109

¹⁰⁷ Ibid., 940131

¹⁰⁸ Ibid., 970426

¹⁰⁹ Ibid., 970927

¹¹⁰ Ibid., 050215

¹¹¹ Ibid., 951002

¹¹² Ibid., 890528

¹¹³ Ibid., 950930

¹¹⁴ Ibid., 970505

¹¹⁵ Ibid., 891016

¹¹⁶ Hägg, sid. 328

Hanssons diktning som det "största" inom den "yngre litteraturen" jämte Strindbergs.¹¹⁷ Hansson var ju annars ganska underskattad av sin samtid men i en recension av hans (samlade?) dikter från 1908 beskrivs dessa som "helt enkelt sköna".¹¹⁸ Även Ibsen tycks behandlas med stor vördnad att döma av en artikel året därpå som följer tillkomsten av hans senaste pjäs, även om det inte nämns vilken men det är väl troligt att det rör sig om "Lille Eyolf".¹¹⁹ Året därpå avled Viktor Rydberg och med tanke på arten av detta arbete så är det nöjsamt att konstatera att denne (i mina ögon mycket store) författare i nekrologen får eftermälet "en framtidens förkämpe i första rummet".¹²⁰ Nekrologer är väl annars inte de mest tillförlitliga om man söker objektiva omdömen. Levertin (vilken står långt från Rydberg poetiskt) får omdömet "vår store svenske diktare" vid sitt frånfälle 10 år senare.¹²¹ Något efter sekelskiftet ökar för övrigt antalet annonser för böcker och blir mer regelbundna. Jag förvånas särskilt över hur populära de franska naturalisterna tycks vara även i en liten borgerlig småstadstidning. Litterärt begagnar dessa författare ju sig ofta av en närmast överdriven realism där de ibland verkar vilja slänga det obehagliga i ansiktet på författaren. Inte precis det man väntar sig att en borgerlig familj ska koppla av med kanske. Men Maupassant får exempelvis i en annons omdömet "det moderna Frankrikes mest omtyckte författare"¹²² och om Zolas senaste roman "Dödssynder" heter det att det är "den store romanförfattarens mest gripande sedeskildring".¹²³ 1902¹²⁴ kan man även finna en positiv artikel om Gorkij, vilken just då hade slagit igenom med sitt drama "Natthärbärgen". Även här blir jag lite överraskad då en ganska så borgerlig tidning uppmärksammar en författare som annars mest gjort sig känd för en brutal och stundtals plågsamt uppriktigt realism i sina skildringar av tsarryslands bottenkikt. Under de sista åren hittar jag inte särskilt många annonser eller artiklar om utländska författare men väl svenska. Efter de fåtaliga "giganter" som dominerat 90-talet börjar man nu se namn som kanske inte var så kända under denna period men väl skulle bli det. En som faktiskt redan var ett namn vid denna tid var den symbolistiske Wilhelm Ekelund och i recension av hans diktsamling "Grekisk bukett" beskrivs den som "ett stort och löftesrikt steg framåt". Sant är i och för sig att denna bok tillhör Ekelunds tidigare och mer "lättamma" produktion. Senare blev hans konst allt mer krävande och medvetet inriktad på en "smal" publik.¹²⁵ Året därpå finner man en tidig bok av Gustaf Hellström ("Kaos") omnämnd, men dock i ganska allmänna ordalag. Finner även en liten annons för Hjalmar Söderbergs novellsamling "Det mörknar över vägen". "Alla Söderbergskt älskvärda" sägs det om novellerna. Söderberg var ju annars en inom etablissemanget ganska avskydd författare och fick ofta genomgående usla

---

¹¹⁷ Gotlands Allehanda, 931027

¹¹⁸ Ibid., 080515

¹¹⁹ Gotlands Allehanda, 941116

¹²⁰ Ibid., 950923

¹²¹ Ibid., 060927

¹²² Ibid., 010111

¹²³ Ibid., 030117

¹²⁴ Ibid., 020804

¹²⁵ Hägg, sid. 389

recensioner.¹²⁶ Året därpå kan man finna recensioner av ett par av Hjalmar Bergmans tidiga (och mer symbolistiska) verk, "Det under bara leendet" och "Familjens renhet". Den första berättelsen anses dock vara "för anmeldaren fullkomligt obegripligt" medan de andra är "verkligt intressant". Den siste av de författare som kan anses intressanta bland de jag hittat är Henning Berger. För nutida läsare kan jag upplysa att han var relativt inspirerad av Söderberg (och följaktligen blev han också brutalt nedsablad av kritikerna) med en journalistisk stil med inslags av samhällskritik och satir.¹²⁷ Sent 1908 finner jag ett par recensioner av hans verk, vilka dock är ganska återhållsamma. Bergers mörka drama från Sydstaterna, "Syndafloden", beskrivs som "ypperligt uppslag till ett skakande drama, men det har icke lyckats".¹²⁸ Hans bok "Ur en ensams dagbok" får dock det lite mer nådiga omdömet "en ganska gripande bok".¹²⁹ Allt som allt är det roligt att konstatera att GA:s recensent uppmärksammar ett par moderna författare som senare blev mycket kända. Personligen får jag intrycket av en rätt välvilligt attityd mot de nyare författarna.

Fallstudien Strindberg

Jag tänkte för övrigt undersöka just *hur* GA kommenterade författare som kunde uppfattas som moderna och därmed i vissa avseenden "radikala". Men om jag ska undersöka en författare som förekommer i spalterna under i stort sett hela den period jag undersöker så finns det ju snart sagt bara ett enda namn som kan komma ifråga – Strindberg. Å andra sidan är Strindberg oerhört tacksam för en liten fallstudie av detta slag eftersom han i mångt och mycket förebådade det mesta som var modernt i såväl litteratur som samhällssyn och dessutom en stridbar personlighet som väckte såväl beundran som avsky.¹³⁰ Strindberg gör sin entré i GA:s spalter 1884, "förstås" med anledning av "Giftas". Till att börja med förekommer endast en artikel om att Strindberg precis färdigställt ett verk vid namn "Giftas" och att det säkerligen kommer att väcka en del uppståndelse. Man recenserar verket med lite ironisk ton, men ändå ganska så välvillig i mina ögon.¹³¹ Kort tid därefter inträffade det för Sverige ovanliga att författaren blev åtalad för hädelse, bl.a. på inrådan av kung Oscar och kretsen kring honom.¹³² I samband med detta får Strindberg själv nära på 1/3 sida i tidningen där man redogör för hans litterära verksamhet och liv fram till åtalet och närmast verkar uttrycka ett beklagande inför ett eventuellt fällande.¹³³ På samma vis meddelar man senare med en viss lättnad om frikännandet.¹³⁴ Man verkar ha intagit en ganska liberal hållning gentemot Strindberg även om denna hållning blandas med en viss distans inför vad man möjligen uppfattade som alltför radikalt. Även under senare delen av 80-talet förekommer Strindberg vid olika tillfällen i spalterna men dock i

---

¹²⁶ Ibid., sid. 371

¹²⁷ Ibid., sid. 383

¹²⁸ Gotlands Allehanda 081019

¹²⁹ Ibid., 081215

¹³⁰ Hägg, sid. 312

¹³¹ Gotlands Allehanda 840926

¹³² Hägg, sid. 314

¹³³ Gotlands Allehanda 841014

¹³⁴ Ibid., 841117

ganska allmänna ordalag.¹³⁵ 1890 förekommer dock en recension av "I havsbandet" där man öppet prisar Strindbergs genialitet.¹³⁶ Intressant nog är den ett ganska tidigt verk inom svensk symbolism med Nietzscheanska motiv. Strindberg var nämligen på väg att lämna den rena realismen/naturalismen.¹³⁷ Ett par år senare är man lite mer reserverad i en artikel som egentligen handlar om en brittisk recensents stora uppskattning av Strindberg¹³⁸ och där man är syrlig mot Strindberg p.g.a. dennes ringa uppskattning av sitt fosterland samtidigt som man dock ger uttryck för en viss stolthet över att en svensk författare lyckats utomlands. Åsikterna är med andra ord något kluvna. Redan samma månad¹³⁹ meddelar man i en artikel att den store mannen åkt till Tyskland och återigen märks en vis spydighet p.g.a. Strindbergs föga älskvärda hållning gentemot Sverige. Samma ton återkommer något år senare i en artikel som behandlar huruvida författaren ämnar bli tysk medborgare men man ger samtidigt Strindberg (och Ola Hansson) det erkännandet att de är de största inom "den yngre litteraturen".¹⁴⁰ Därefter dröjer det några år innan vi åter stöter på August i GA:s spalter, vilket huvudsakligen beror på att han vid denna tid vistades nere på kontinenten och stundtals var utom synhåll för även den utländska pressen.¹⁴¹ 1896 rapporterar man dock om utgivandet av hans rent naturvetenskapliga skrift "Sylva Sylvarum" där man omnämner honom som "den geniale men orolige författaren". Är tonen kanske lite mildare efter detta? Det verkar i alla fall så. Från hösten 1898 återfinns en recension av "Legender" och med tidstypisk ton beskrivs den som "en väg tillbaka till den sunda ädla diktnings tummelfält, där Strindberg för länge sedan vunnit riddarens gyllene sporrar". Måhända är det begripligt om recensenten uppskattar detta verk där Strindberg beskriver sin omvändelse till någon slags övertro¹⁴² och stundtals nästan verkar "tämjd" (min egen bedömning då jag läst boken). En kort artikel några månader senare refererar helt enkelt till Strindberg som "vår främste nu levande diktare".¹⁴³ Men berömmet når högre höjder. I en bedömning av hans "samlade dramer" några år därefter utnämns Strindberg till "det svenska dramats hittills obestridligt främste mästare". I ett av de sista omdömen om Strindberg som jag stöter på¹⁴⁴ utnämns han åter till "den förnämste nu levande svenske författaren". Allt som allt inte så illa för en man som drygt 20 år tidigare stod åtalad för hädelse. Omdömena om Strindberg varierar i vilket fall något under årens gång. Allmänt är ju GA här ganska liberal i sin ton. Man börjar med en avvaktande välvillig hållning kring 1884, uppvisar en viss syrlighet p.g.a. Strindbergs många uttalanden och uppträdande under de följande åren men så småningom förekommer enbart reservationslösa hyllningar till *författaren* samtidigt som man tydligt

¹³⁵ Ibid., 870128/890927

¹³⁶ Ibid., 901112

¹³⁷ Hägg, sid. 320

¹³⁸ Gotlands Allehanda 921008

¹³⁹ Ibid., 921021

¹⁴⁰ Ibid., 931027

¹⁴¹ Hägg, sid. 321

¹⁴² Hägg, sid. 322

¹⁴³ Gotlands Allehanda 990130

¹⁴⁴ Gotlands Allehanda 070411

upphör intressera sig alltför mycket för *privatpersonen*. Jag är med detta inte helt klar med August utan ska återkomma en aning till honom vad gäller dramer här nedan.

Dramer

Nu kommer jag då in på det delikata område där jag ska försöka definiera vad det är som gör exempelvis Strindbergs och Ibsens dramer modernare än lustspel eller komedier. Jag kan inte påstå att t.ex. tragedier är "nyare" i historien än farser eller komedier då de alla egentligen är barn av antiken, så att säga.¹⁴⁵ Om man går till de kriterier på modernitet som jag ställde upp i inledningen av detta arbete blir mitt resonemang kanske lättare att förstå. Styrkan hos lustspel eller komedier är att intrigerna ofta är så pass enkla så att man lätt kan arrangera om det i "modernare" version för snart sagt varje tidsålder medan vissa av Strindbergs eller Ibsens dramer är så "tidstypiska" att de tar upp problem som enbart kunde förekomma vid just det slutande 1800-talet. Men *samtidigt* är även dessa verk tidlösa i och med att de tar upp allmängiltiga saker som familjekonflikter och spelas än idag. Det är realistiska och reflekterande verk av ett slag som produceras än idag. Det går en tämligen rak linje från Strindberg via Ingmar Bergman till Lars Norén. Och just det moderna livet kännetecknas onekligen också av en enorm reflexivitet vad gäller det egna jaget. Lustspel och komedier däremot, speglar ofta en värld som saknar just realism. Även om motiv ur vardagslivet förekommer så är det ändå något slags idealsamhällen där ingenting som går fel inte kan ställas till rätta igen. Ibsen och Strindberg tog upp allvarliga samtidsproblem gärna säkert med en önskan om att deras dramer skulle bidra till en lösning av just de problem de tog upp. Komedierna och operetterna behandlar statiska miljöer eller blickar rentav tillbaka. Och det är på detta vis jag motiverar min test om att allvarliga dramer i vissa avseenden är mer moderna än lättare produktioner.

För att undvika missförstånd vill jag dock påpeka att jag på inget vis rackar ner på lustspel eller operetter i förhållande till det moderna dramat. Jag anser inte på något vis att det ena är "finare" än det andra utan försöker helt enkelt klargöra vad som är den utmärkande skillnaden och jag tvingas här upprepa det jag skrev ovan: det paradoxala är att exempelvis Ibsens dramer är tidsbundna då de tar upp saker som bara kunde ha inträffat vid just denna tid. Men ändå spelas de än idag eftersom publiken uppenbarligen kan känna igen sig vad gäller just de konflikter av olika slag som tas upp. Arten av konflikt må ha ändrats med tiden, men konflikter finns det ännu. Lustspelen å andra sidan har intriger som i vissa fall är så enkla att man genom att enkelt arrangera om det skulle kunna placera handlingen i vilken epok som helst. Men litterärt sett kan vissa av dessa verk åldras med oroväckande hastighet. Många lustspels lustigheter slår kanske inte längre an på en yngre publik. Även humor förändras. I exempelvis mitt eget fall kan jag påpeka att när jag en gång hade sett Monty Pythons flying cirkus" eller "Fawlty towers" så blev plötsligt Helans och Halvans pajkastning eller Chaplin jagad av polisen ganska matt humor.

---

¹⁴⁵ Nationalencyklopedin, artikel 156161

Lustspel

Även om det allvarliga dramat i vissa avseenden kan anses som modernare än lustspelen så föreligger det däremot ingen större skillnad mellan dem i ålder. Lustspel och operetter uppstod bara en liten aning före de realistiska dramerna i tiden. Om vi ska börja med lustspelet eller folklustspelet (för det är ofta dessa det handlar om i GA:s annonser) så uppstod det i Sverige kring mitten av 1800-talet. En milstolpe kan väl sägas vara F. A. Dahlgrens enormt populära verk "Värmlänningarna" (1846) kan väl sägas vara en milstolpe i genren. Folklustspelet hade så sin blomstringstid under andra hälften av 1800-talet. Det är ofta dramer om allmogen för allmogen. Även om jag ovan noterade att humorn i dessa dramer i vissa fall kanske inte alltid stått sig så bra inför en modern publik ("Värmlänningarna" och den något modernare "Söderkåkar" är dock exempel på lustspel som går bra än idag) så bör man komma ihåg att de riktade sig till en bred och stundtals mindre bildad publik som helt enkelt sökte sig en stunds flykt från den trista och hårda vardagen. Det kan nog sägas vara en genuint svensk form av drama.¹⁴⁶

Operetter

Operetten hade en liknande publik även om den måhända undvek de allra mest farsartade inslagen. Denna genre skapades dock nere på kontinenten, företrädes vis i Italien och Frankrike. Den var fullt utvecklad vid mitten av 1800-talet. Sitt genombrott fick operetten med Offenbachs "Orfeus i underjorden", en parodi på den grekiska myten. Han följde upp framgången med exempelvis "Sköna Helena" och "Storhertiginnan i Gerolstein". Operetten spred sig till bl.a. Wien (Strauss "Läderlappen") och London (Gilbert och Sullivans "Mikadon"). Sverige uppvisade dock aldrig några betydande kompositörer inom denna genre utan man fick nöja sig med att importera kontinentens succéer.¹⁴⁷

Det moderna genombrottet

Under 1870-talet började vad som senare kommit att kallas "det moderna genombrottet" att göra sig gällande. Uttrycket kommer från Georg Brandes som i sitt verk "Det moderne Gjennembruds Mænd" (1883) porträtterade de ledande förnyarna inom skandinavisk litteratur såsom Björnson, Ibsen och J. P. Jacobsen. Brandes propagerade själv för en litteratur som kritiskt granskade det moderna samhället. Jämte de ovan nämnda tillkom bl.a. Bang och Hamsun. Även Heidenstam och Lagerlöf (som av i viss mån kan betraktas som romantiskt tillbakablickande) kan i någon mån räknas till detta "moderna genombrott".¹⁴⁸

---

¹⁴⁶ Nationalencyklopedin, artikel 172600

¹⁴⁷ Ibid., artikel 276301

¹⁴⁸ Ibid., artikel 152748

På tiljorna i Visby

Säve noterade i sina anteckningar att "glädjen" och därmed lite mer aktivt kulturliv kom till Visby i och med de officerare som efter 1808 anlände till Visby för att drilla lantvärnet.¹⁴⁹ Efter detta började det röra sig något även på teaterfronten. Men vilka typer av pjäser var det då som nådde publiken i Visby? Amatörhistorikern och teaterentusiasten Hans Bruno Dahlskog har författat ett läsvärt (och elakt roligt) verk om teaterlivet i Visby mellan åren 1825-1900. Han beskriver repertoaren på följande vis:

"Men bortse inte här ifrån det absolut avgörande, programvalet, repertoaren, som fick sin färg, sin form, sitt innehåll av, att den dåtida teatern var en försörjande teater inte en försörjd, och därför helt hederligt fick göra rätt för sig. Förklarande sagt, man fick lov att rätta sig efter den bistra verkligheten, och den bistra verkligheten trängade blott efter lustspel och ett och annat tårdränkt skådespel, vid en seriösare programsättning blev det mycket sällan "lapp på luckan". Under de 75 år som detta arbete omfattar, uppfördes på Unérska teatern, Ytterbergiska teatern och teatern i de la Bergs stadshus bort emot 1400 föreställningar, till 80% innehållande lustspel och komedier."¹⁵⁰

Ytterbergiska teatern var då den byggnad som var aktuell under den period jag undersöker och idag är den mera känd som Frälsningsarméns högkvarter vilken den varit sedan dessa köpte teaterbyggnaden 1886. Eller för att citera den mustige Dahlskog igen: "Med eld och blod hade frälsningsarmén erövat Oskarssalen från Thalia och Melpomene."¹⁵¹ Repertoaren bestod annars huvudsakligen av relativt moderna verk¹⁵² så den kan väl då sägas i stort sett spegla sin samtid. Vad bjöds då Visbyborna på vid denna tid? Den mest intensiva perioden är huvudsakligen de tidiga åren i min undersökning, fram till det ödesdigra året 1886. Här finner vi lustspel med titlar som "En sparsam hustru",¹⁵³ "Småstadsbor i Parisertripp"¹⁵⁴ och "Kusin Jacques"¹⁵⁵ eller operetter med namn som "Lilla sångfågeln",¹⁵⁶ "Teblomma",¹⁵⁷ "Boccaccio"¹⁵⁸ och "Tiggarestudenten".¹⁵⁹ De två sistnämnda var ju för övrigt ett par av de mest populära operetterna i Europa, författade 1879 respektive 1882¹⁶⁰. Men det mest märkliga är att Ibsens "Ett dukkehjem" sätts upp i Visby bara ett år efter sin urpremiär.¹⁶¹ Förmodligen är detta resultatet av en modig teaterdirektörs chansande eller

¹⁴⁹ Dahlskog, sid. 12

¹⁵⁰ Ibid., sid. 9

¹⁵¹ Ibid., sid. 224

¹⁵² Ibid., sid. 226

¹⁵³ Gotlands allehanda 800417

¹⁵⁴ Ibid., 800521

¹⁵⁵ Ibid., 800627

¹⁵⁶ Ibid., 820523

¹⁵⁷ Ibid., 820707

¹⁵⁸ Ibid., 850612

¹⁵⁹ Ibid., 850612

¹⁶⁰ Nationalencyklopedin, artikel 276301

¹⁶¹ Gotlands Allehanda, 800519

experimenterande. Hur detta ganska chockerande realistiska skådespel mottogs av Visby-borna på ett så tidigt stadium, eller om det ens var välbesökt, vet jag naturligtvis inte. Men det hade verkligen varit roligt att veta. Efter 1886 klingar det av betydligt med teaterbesöken mycket beroende på att man inte längre hade en permanent teaterlokal. Till nöds fick stadshotellet fungera som detta.¹⁶² Detta tillstånd håller väl i sig i nästan 20 år innan man slutligen finner något av intresse i spalterna och då är det ett skådespel av Björnson benämnt "Mellem drabbningerne"¹⁶³ som ges i arbetarföreningens lokal. Huruvida arbetarföreningen under denna tid skaffat sig en större och mer lämplig lokal eller om de bara börjat använda sin lokal för detta ändamål i alla fall vet jag inte. Redan året därpå finner man i alla fall att Ibsens "Gengangere" uppförs i samma lokal.¹⁶⁴ På grund av det stora glappet i teaterverksamheten så hade ju Visby onekligen lite att ta igen av det samtida dramat. Året därpå uppförs "Charleys tant"¹⁶⁵ och 1907¹⁶⁶ klipper man till med en dubbel föreställning som väl bör ha tillfredsställt de flesta emedan man dels hade den enormt populära "Värmlänningarna" och dels Strindbergs familjedrama "Fadren" (om en ryttmästare som blir vansinnig vid tanken på att han inte är far till sitt barn).¹⁶⁷ Under 1908 är teaterbesöken i staden rätt täta. Återigen "Gengangere"¹⁶⁸ samt Strindbergs "Den starkare".¹⁶⁹ Vid ett tillfälle uppförs även ett drama vid namn "Galeotto" vilket tydligen är av allvarlig natur. En kommentar kring detta skådespel avslöjar en del om hur publiken i Visby ibland kan ha ställt sig till just de mer allvarliga dramerna. Recensenten konstaterar att pjäsen är glest besökt och dundrar på med: "att icke det högre skådespelet står så synnerligen högt i gunst hos småstadspubliken, det visste vi ju".¹⁷⁰ Kvällen därpå ges pjäsen ännu en gång och denna gång fläskar vår arge skribent till med påståendet "att publiken här i Visby icke vill på scenen se något som tvingar den att tänka". Det lustspel som ges samma kväll tycks dock ha dragit stor publik.¹⁷¹ Så Dahlskogs konstaterande lite tidigare i denna essä stämmer nog ganska väl. Det var stundtals svårt att få publiken att ta till sig somliga stycken även om vissa av dem kanske vann insteg efter en tid. Året därpå får Visby för första gången besök av Intima teatern,¹⁷² vilket ju var den teater som Strindberg tillsammans med Arvid Falck drev i Stockholm 1907-10, och som syftade till en förnyelse av den svenska teatern.¹⁷³ Dramat som man framför är det religiösa men ändå inte alltför svårsmälta stycket "Påsk". Detta stycke var för övrigt det mest populära stycke som givits på Intima teatern i Stockholm med 182 föreställningar under perioden 1907-10.¹⁷⁴ År 1909

---

¹⁶² Dahlskog, sid. 228

¹⁶³ Gotlands Allehanda 041207

¹⁶⁴ Ibid., 050909

¹⁶⁵ Ibid., 060212

¹⁶⁶ Ibid., 070906

¹⁶⁷ Hägg, sid. 319

¹⁶⁸ Gotlands Allehanda 080825

¹⁶⁹ Ibid., 080904

¹⁷⁰ Ibid., 080918

¹⁷¹ Ibid., 080919

¹⁷² Ibid., 090514

¹⁷³ Bergman, sid. 267

¹⁷⁴ Ibid., sid. 286

avrundas så med att man ger "Peer Günt".¹⁷⁵ Jag har nog inte hunnit täcka alla pjäser som getts i Visby under den behandlade perioden då det troligen inte var alla som annonserades om i tidningen. Om jag får komma med en egen teori så tror jag att lustspel ofta drog så mycket folk att man inte alltid *behövde* annonsera i tidningen medan man däremot gärna gjorde det vad gällde de mer allvarliga dramerna, vars publik kunde förväntas vara densamma som läste tidningen. Vad jag menar är att lustspelen (som jag inte nämnt så mycket här på slutet) mycket väl kan ha fortsatt att dominera i förhållande till de mer allvarliga dramerna. Men man kan i alla fall konstatera att Visby relativt snabbt fick hit nyheter inom teaterunderhållning, vare sig det var lustspel, operetter eller de moderna dramerna.

---

¹⁷⁵ Gotlands Allehanda 091204

TIDNINGSKLIPP

I följande essä sammanställer jag en rad intressanta företeelser eller händelser vilka jag funnit i tidningen men inte riktigt kunnat kategorisera eller placera in i de tidigare kapitlen. Därför hamnar de under denna rubrik istället. Somligt av det jag tar upp kommer för övrigt att vara rent deskriptivt.

Stadsplanering

Vi har tidigare diskuterat hur man i den moderna tidens anda ansträngde sig för att öka hygienens på "gatuplanet" i Visby. Med den moderna tidens "behov" av att kontrollera och reglera så kan man även finna ett ökande intresse för stadsplanering i GA:s spalter något efter sekelskiftet. I början av 1903 kan man här finna vad som verkar vara ett *första* förslag till en stadsplan utanför murarna med Södervärn som ett tänkt villaområde. Emellertid tycks kommunens kvarnar ha malt mycket långsamt då det gällde att ta fram ett mer definitivt förslag eftersom jag inte finner några mera diskussioner om detta under de närmaste fem åren. 1908 diskuterar man dock ett utkast där man bland annat tänkt sig en ringväg kring den yttre staden som en motsvarighet till vallgraven kring den inre staden. "Hvad detta beträffar så synes det väl från såväl estetisk som trafiksynpunkt vara mkt tilltalande" är en allmän kommentar om förslaget i artikeln.¹⁷⁶ Ännu något år går och i februari 1909 meddelas om några smärre anmärkningar mot stadsplaneförslaget, vilket därför måste modifieras en aning.¹⁷⁷ Och redan i april publiceras själva förslaget som en extrabilaga i tidningen¹⁷⁸ och för en sentida betraktare så ser det onekligen ganska vacker och även ambitiöst ut då man studerar det. På något vis ger det för övrigt ett ganska trevligt intryck av att man söker "massans bifall" genom att publicera en stadsplan i tidningen. Frågan är bara vilka grupper det riktade sig till? Med tanke på vad jag ovan skrivit om dåtidens tidning som ett forum för en borgerlig offentlighet så är det min tro att meningen med att publicera denna stadsplan på detta vis var för att det tongivande borgerliga skiktet på ett bekvämt sett skall få tillgång till det. För med all säkerhet så var det också delar av dessa grupperingar som kom att flytta in exempelvis de villaområden som nämns ovan.

Elektriciteten

Det kan vara väl värt att via tidningen någorlunda följa förloppet då elektriciteten dök upp i såväl Visby-bornas medvetande som i deras vardag. 1884 stöter jag för första gången på elektriciteten som företeelse i GA, då i form av en artikel om denna nya kraft som lyser upp huvudstadens gator.¹⁷⁹ I detta avseende låg ju Visby något efter. I en artikel några år senare får vi veta att man ännu inte ens hunnit ordna *ickeelektrisk*

---

¹⁷⁶ Gotlands Allehanda 080403

¹⁷⁷ Ibid., 090224

¹⁷⁸ Ibid., 090408

¹⁷⁹ Ibid., 840820

utomhusbelysning i hela staden, vilket man i nämnda artikel diskuterar.¹⁸⁰ Men just vid denna tid börjar det tydliga hända saker. Bara ett par år senare kan man finna en artikel där man diskuterar huruvida man ska ha elektrisk utomhusbelysning i Visby.¹⁸¹ Elfrågan drog dock ut på tiden och gas tycks för övrigt ha varit ett alternativ som man länge övervägde. Via GA får vi veta att en belysningskommitté hade skapats vilken vid åtminstone ett tillfälle försökte tala för gas.¹⁸² Och vid det här laget var det ju inte bara fråga om utomhusbelysning utan även elbelysning i hemmen. Man försäkrade visserligen allmänheten att "belysningsfrågan närma sig sin lösning"¹⁸³ men den drog ut på tiden. 1903 var ännu diskussionen om el eller gas på tapeten¹⁸⁴ och vid samma tid insåg man att elfrågan kanske borde skjutas upp¹⁸⁵ vilket också tas upp i en artikel. Men bara tre månader (i maj 1903) senare lämnades i kommunfullmäktige en ny motion om elbelysning¹⁸⁶ vilket bland annat ledde till ivriga diskussioner under den kommande hösten.¹⁸⁷ I ärlighetens namn har jag inte kunnat finna någon artikel (saknade nummer?) om det ögonblick då man fattade det definitiva beslutet men det bör ha skett någon gång samma höst för redan i april kan man i GA finna en presentation av "vårt blivande elektricitetsverk".¹⁸⁸ Elalternativet hade segrat. På sensommaren finner jag den första av en rad annonser för Svenska elektriska aktiebolag vilka "utför (...) installation af elektrisk belysning".¹⁸⁹ I september finner man en mycket iögonfallande annons där "personer inom staden, hvilka önska hafva elektriskt ljus installeradt i sina bostäder innevarande höst, uppmanas att snarast göra anmälan därom...".¹⁹⁰ Det är för övrigt till den mäktige Carl E Ekman som anmälan ska göras. Att det inte gick helt problemfritt med installationen av det elektriska får vi veta i en artikel månaden därpå¹⁹¹ men det var kanske inte heller så oväntat i en stad som aldrig haft elektricitet. Allt tycks emellertid ha varit klart i början av 1905 då man kan läsa om besiktningen av såväl elverk som belysning, vilket av allt att döma tycks ha utfallit till belåtenhet.¹⁹² I en tillbakablickande artikel året därpå slås för övrigt fast att elverket allt som allt kostat 262445 kronor.¹⁹³ Och så var Visby därmed elektrifierat.

---

¹⁸⁰ Ibid., 920912

¹⁸¹ Ibid., 940110

¹⁸² Ibid., 960321

¹⁸³ Gotlands Allehanda, 960508

¹⁸⁴ Ibid., 030207

¹⁸⁵ Ibid., 030211

¹⁸⁶ Ibid., 030513

¹⁸⁷ Ibid., 030909

¹⁸⁸ Ibid., 040427

¹⁸⁹ Ibid., 040826

¹⁹⁰ Ibid., 040905

¹⁹¹ Ibid., 041030

¹⁹² Ibid., 050126

¹⁹³ Ibid., 060313

Det sköna hemmet

Tidigare diskuterade vi behovet av disciplinerade arbetsmetoder i det moderna samhället samt de nya tankarna om en personlig hygien. Detta fick även konsekvenser i synen på hemmet. En tanke tycks vid denna tid ha uppstått om det trivsamma hemmet, vilket skulle utgöra en "kompensation" för det hårda och disciplinerade arbetslivet. Det fanns uppenbarligen även en medvetenhet om dessa nya tankegångar då man betraktar exempelvis GA:s spalter. 1983 finner jag referat om ett föredrag över "boningshusets utvecklingshistoria" av den inte helt obekante Oscar Montelius.¹⁹⁴ Och vad skulle man göra i detta "moderna" hem?? Ja, tanken var att man skulle umgås med familjen och på passande vis förströ sig om man så ville. I en artikel ett par år senare uppmanar statsmannen Balfour: "läs för nöjes skull".¹⁹⁵ Och då man läser artikeln får åtminstone jag lätt intrycket att det väl kan anses acceptabelt att läsa för nöjes skull om nu en så känd man som Balfour uppmanar till det. Samma år kan man även finna en artikel som lika väl kunde vara skriven idag då den tar upp onödig brådska i hemmet.¹⁹⁶ Hur det moderna hemmet skulle se ut tycks också ha varit något som diskuterades vid denna tid. I en artikel från 1902 menar författaren att "den moderna bostadsinredningen" skulle syfta till "lugn och vederkvickelse".¹⁹⁷ Förutom hemmets *syfte* och hemmets *utseende* var det en annan sak som även var på tapeten kring sekelskiftet. Nämligen vem som *ägde* hemmet. Med den ökande demokratiseringsprocessen kom också tanken om att alla skulle kunna äga sitt eget hem.¹⁹⁸ Egnahemsrörelsen riktade sig ju huvudsakligen till lantbrukare men en artikel från 1906 låter oss veta att även vanliga arbetare i städerna var intresserade. Denna upplysning får man via en artikel i samband med att kommunen röstar ner ett förslag om egnahemsbyggnader utanför Visby murar¹⁹⁹ med hänvisning till att staden helt enkelt inte har någon mark över för detta ändamål. Om jag får röra mig utanför Visby ett ögonblick så noterar jag för övrigt att Corswant vid Stava från hösten 1906 började annonsera om försäljning av egnahem²⁰⁰ vilket kanske var en konsekvens av stadens beslut. Året därpå bildas för övrigt en egnahemsrörelse²⁰¹ i Visby men längre än så hinner jag inte följa denna utveckling.

Musik och ljud

Fonografen hette den första apparaten som skapades för att så väl spela in som återge ljud och det var en föregångare till senare tiders grammofoner, kassetter och Cd-skivor. Den som patenterade fonografen var ingen mindre än den mångsysslande Edison och det ägde rum 1877.²⁰² En artikel om

---

¹⁹⁴ Ibid., 930325

¹⁹⁵ Ibid., 960429

¹⁹⁶ Ibid., 960617

¹⁹⁷ Gotlands Allehanda, 020319

¹⁹⁸ Nationalencyklopedin, artikel 159340

¹⁹⁹ Gotlands Allehanda 060314.

²⁰⁰ Ibid., 061012

²⁰¹ Ibid., 071025

²⁰² Nationalencyklopedin, artikel 172781

fonografen återfinns man i GA 1890²⁰³ men det dröjer annars några år innan man återigen hittar något som helst om ljudinspelning eller reproduktion av detsamma i GA men från och med 1907 finner man så för första gången "grammofoner".²⁰⁴ Vid min undersökning har jag märkt att det är relativt sällan som pris uppges i annonserna men ett par år senare noteras dock i en annons att en grammofon av märket "Exhibition" kostar 60 kronor. Därmed en ganska dyrbar tingest för sin tid skulle jag kunna tro. Alternativet var naturligtvis att musicera själv och nya instrument dök upp i en viss omfattning. Från 1897²⁰⁵ finner man så annonser om "konsert dragharmonika" med beskrivande bild. Det är således dragspelet som gjort entré.

Bildåtergivning

Edison, vilken jag nämnde nyss, var sannerligen en mångsysslare. Förutom glödlampa eller fonograf låg han även bakom utvecklingen av kinetografen, den första filmkameran, vilkas bilder i sin tur återgavs i kinetoskop. Detta skedde mellan 1889-93²⁰⁶ och redan 1891 finner man i GA också en artikel om kinetografen.²⁰⁷ 1903 meddelas att "the biograf" ska demonstreras i Visby och den beskrivs här som en "apparat till framställandet af levande bilder".²⁰⁸ Några dagar senare visas den kända filmsekvensen om "projektilens ankomst till månen".²⁰⁹ Därefter är det tyst några år om biografier men alldeles i slutet av 1906 meddelas att man ska öppna "Visby biografteater" för regelbundna visningar.²¹⁰ Denna tycks dock ha bemötts med relativ tystnad i GA:s spalter men av annonser (från till exempel 1908)²¹¹ att döma tycks det som den fortlevde. Varför då denna tystnad från journalistiskt håll? Hör tvingas jag spekulera men jag antar att den främsta orsaken kan ha varit att man uppfattade denna nya form av teater med små filmsnuttar som oerhört vulgär vid sidan av den "verkliga" teatern. Men biografen var emellertid utan tvivel den mest betydelsefulla innovationen inom bildåtergivning under 1800-talet. Dess föregångare, stillbildskameran²¹² var i det närmaste "gammal" vid en jämförelse. Men en betydelsefull sak skedde även med stillbildskamerorna i Visby vid denna tid: nämligen att de började bli tillgängliga för hemmabruk och inte bara i yrkesfotografernas ateljéer. På andra håll hade amatörfotografier inlett sin verksamhet redan på 1880-talet men i Visby finner jag först 1908²¹³ en annons med rubriken "En hvar sin egen fotograf" och i vilken "fotografikameror med alla tillbehör" erbjuds till försäljning.

²⁰³ Gotlands Allehanda, 900104

²⁰⁴ Ibid., 070529

²⁰⁵ Ibid., 970529

²⁰⁶ Nationalencyklopedin, artikel 225114

²⁰⁷ Gotlands Allehanda, 910606

²⁰⁸ Ibid., 030502

²⁰⁹ Ibid., 030508

²¹⁰ Ibid., 061228

²¹¹ Gotlands Allehanda, 080214

²¹² Nationalencyklopedin, artikel 173765

²¹³ Gotlands Allehanda 080415

Automobilen

Precis som de uppfinningar jag ovan nämnt är *automobilen* något man först kan få läsa artiklar om²¹⁴ och som sedan efter några år gör entré på ön. 1906 kommer "Gotlands första automobil"²¹⁵ till Visby. Den är dock bara på "genomresa" eftersom den egentligen ska användas som "Postautobuss" för Norra Gotland²¹⁶ så här rör jag mig för ett ögonblick strängt taget utanför Visby. Men om jag lite hastigt tillåts fortsätta med det en kort stund så kan man två år senare även finna en notis om "för automobiltrafik upptagna vägar".²¹⁷ Men i själva Visby tycks det inte nämnas särskilt mycket om automobiler före 1910.

Upplysning och medvetenhet

Under de 30 år jag behandlar hittar en rad strödda artiklar, annonser med mera vilket på ett trevlig sätt visar att de som läste GA med all säkerhet bör ha fått en viss upplysning, och medvetenhet, om den moderna tiden. De fynd jag gjort ligger dock inom så många områden så att jag till sist fått sammanföra dem under denna lilla avdelning. 1882²¹⁸ stöter jag för första gången på boken "Vetenskapliga tidsfördrif" av den fransmannen Gaston Tissandier. Den påstås vara en genomgång av små vetenskapliga övningar som man kan göra för att förströ sig själv och återkommer för övrigt i annonserna kring jultid ett par år i rad så det är ingen omrimlighet att boken sålde hyggligt även i vår lilla stad. Boken kan måhända ses som ett tecken på att denna tids allmänhet hyste ett visst intresse för vad vetenskapsmännen sysslade med. Trots att jag i allmänhet försökt undvika politik har jag dock hittat ett par små saker som är ganska roande eftersom det säger en del om GA:s redaktion. Det ena är en artikel om anarkism (vilken man ju hyste både oro och intresse för vid denna tid)²¹⁹ där man bland annat benämner Caesar såsom anarkist på grund av dennes brutalitet. Ingen romantisering av det förgångna här inte. Redaktionen tycks tydligen inte heller ha haft något emot att låta föra in en annons för boken "Socialdemokratiens århundrade" med Branting som redaktör.²²⁰ Olika vetenskapsteorier och ideologer kan man även finna i spalterna vid en närmare läsning. Som något vetenskapsteoretiskt skolad är det roande att finna en annons för "Allmän öfversigt af positivismen" författat av Comté själv. I annonsen försäkras även att "Översättningen är mönstergill".²²¹ Senare samma år kan man även hitta en liten artikel om det positivistiska sällskapet i Sverige.²²² En av den moderna tidens mest tongivande vetenskapsteorier tör alltså inte ha varit okänd för någorlunda läsande Visby-bor vid denna tid. Tidningen har i vissa fall en *mycket* liberal ton. 1901 finner man en notis om att den i sin samtid oerhört kontroversielle

---

²¹⁴ Ibid., 960727

²¹⁵ Ibid., 060825

²¹⁶ Ibid., 060301

²¹⁷ Ibid., 080109

²¹⁸ Ibid., 821027

²¹⁹ Nationalencyklopedin, artikel 113844

²²⁰ Gotlands Allehanda 060123

²²¹ Gotlands Allehanda, 960613

²²² Ibid., 960914

Knut Wicksell²²³ blivit professor i Lund "trots biskop Billings och några Lundastofilers sura miner".²²⁴ Året därpå finner man så en liten artikel om "folkbildning" med en klart antireligiös prägel.²²⁵ Till sist vill jag bara nämna att GA även försåg sina läsare med möjlighet till snabbare informationskanaler. Vid ett flertal tillfällen hittar jag erbjudanden om prenumerationer på både DN,²²⁶ Svenska dagbladet²²⁷ och Stockholmstidningen.²²⁸ Vi kan naturligtvis inte säga i vilken utsträckning läsarna antog dessa erbjudande men *möjligheten* fanns där. Flera personer kan ju för övrigt även ha delat på en tidning och på så vis *kan* man på ett snabbare vis ha fått information om vad som tilldrog sig i Stockholm eller utomlands. Allt som allt anser jag nog att Visby-borna via GA fick fullgod information om vad som tilldrog sig angående nymodigheter inom olika områden.

---

²²³ Nationalencyklopedin, artikel 342334

²²⁴ Gotlands Allehanda, 011104

²²⁵ Ibid., 020208

²²⁶ Ibid., 831222

²²⁷ Ibid., 841230

²²⁸ Ibid., 011227

SLUTDISKUSSION

Vi ska nu försöka knyta samman de olika trådar i modernitetens härva som vi följt under denna undersökning. Redan från början konstaterade vi att det är oerhört svårt att exakt definiera *vad* modernitet är eller *när* den bryter in. Moderniteten har haft ett ganska komplicerat mönster i både tid och rum. Lite allmänt kan man dock säga att moderniteten härrör sig från *eliter* som ofta levde i *städer*. Med tiden har dock dessa elitors livsstil och tänkesätt blivit tillgängligt för en bredare allmänhet samtidigt som även den glesbefolkade landsbygden i någon mån "förstadligats".

Det är sant att vissa drag av modernitet kunde återfinnas hos aristokratin men det var dock borgerskapet som verkligen *genomdrev* moderniteten på ett bredare plan. Via industrin uppstod en rationalisering av arbetsmetoder. Parallellt med detta byggdes staten och dess byråkrati upp. Moderniteten rörde sig därefter från större städer till mindre och via städerna ut på landsbygden. Naturligtvis var det olika typer av modernitet som nådde landsändarna och den kom i omgångar. Man kan tala om en materiell modernitet, en idéernas modernitet eller en kulturell modernitet. Materiell modernitet har en tendens att slå igenom betydligt snabbare än moderniteter på det ideologiska eller kulturella planet. Det går ganska lätt att acceptera telefonen, symaskinen eller velocipederna i och med att samtliga föremål var något som kunde underlätta i vardagen. Betydligt svårare var det kanske att vänja sig vid att man skulle ägna delar av sin tid åt den personliga hygien eller att man plötsligt var tvungen att infinna sig på arbetsplatsen vid ett visst klockslag. Och då man gick på teatern ville man ha förströelse i form av lustspel och inga svåra dramer som tog upp de problem som man ändå såg omkring sig i vardagslivet.

Men vilka var det då som begagnade sig av de nya föremålen om inom den materiella moderniteten? Var det de rikaste? Delvis så, men delvis inte. Den grupp som i de flesta kategorier dominerar är handlarna. Så jag vill här applicera en marknadsliberal teori vad gäller den materiella modernitetens inbrott i Visby. Det är sant att några av handlarna säkert var minst lika välbeställda som herrar konsulter men det är inte heller självklart. Min teori är att handlarna hade det kontaktnät, eller med ett modernt uttryck den "koll" som behövdes för att kunna tillfredsställa kunderna och på så vis kom de också ofta i kontakt med den materiella moderniteten snabbare än andra. *Kanske* var det här även fråga om status. "Bodknoddarna" ville kanske visa de mer välbesuttna att de minsann hade råd till ett och annat de med.

Pressen var en av de faktorer som underlättade modernitetens utbredning på *idéernas* område. Vid denna tid var dock de flesta tidningar borgerligt orienterade och på sätt och vis ett forum för det lokala borgerskapets diskussioner samt befrämjandet av deras kultur. Troligen tvingades redaktörerna ofta ta ställning till vad som kunde anses lämpligt att skriva eller vidarebefordra i tidningen. På en liten ort var det för övrigt med all säkerhet av vikt att inte stöta sig med de makthavande. GA är heller inte någon våldsamt radikal eller undersökande tidning men genomsyras dock

av en sympatisk liberalism och verkar flera gånger ta ställning för det moderna tänkandet. Trots min tanke om GA som "borgerligt forum" kan man ändå utgå från att tidningen hade en ganska bred läsekrets då den i flera fall låter trycka "folkbildande" artiklar ifråga om hygien, bildning och dylikt. Vissa av artiklarna indikerar för övrigt att det var lite så och så med just hygienen bland vanligt folk.

Angående den kulturella moderniteten så anslog man likaledes en liberal ton och lät publicera flera verk av moderna författare samt verkade rent allmänt anta en välvilligt attityd mot dem, vilket fallstudien över Strindberg visar. Via tidningen informeras vi också om den lokala teatern, vilken besöktes av kringresande teatersällskap. Lustspelen och operetterna dominerade men vi kan också se att man relativt snabbt med att sätta upp även moderna dramer. Förutsatt att de besökte teatern bör även en bredare allmänhet ha haft någon hum om vad som hände inom det moderna dramat, åtminstone vad gäller de största namnen. GA tjänade som förmedlare då man skulle upplysa allmänheten om den nya stadsplanen i och med att man tillät att denna publicerades som en extrabilaga. Via tidningen kan man även hjälpligt följa det yttre skeendet då Visby elektrifierades från och med 1904.

Men även om en del moderniteter brutit igenom så märker man även att de sega strukturerna höll i sig. En bit in på 1900-talet hade Visby fått flera av de "yttre" tecknen på modernitet såsom elektricitet, telefoner, cyklar och andra nymodigheter. Men vi får även via tidningen veta man först under 1890-talet tog till krafttag för att få ett slut på svinhanteringen innanför murarna samt att det var ganska svårt med gaturenhållning och det sanitära rent allmänt. De snabba yttre förändringar motsvarades inte i lika hög grad av en inre förändring hos människorna.

KÄLLOR, LITTERATUR MED MERA

Källor

Visby landsarkiv, Bouppteckningar, januari till mars månad 1880-1910.

Visby landsarkiv, GA årgång 1880-1910.

Litteratur

Bergman – Den moderna teaterns genombrott 1890-1925, Stockholm 1966.

Björk, Nina – Sireners sång, Wahlström och Widstrand, Falun 1999.

Bohman, Lennart – När tiden ömsar skinn, Press förlag, Karlstad 1981.

Dahlskog, Hans – Teater på Gotland 1825-1900, privattryck, Bromma 1978.

Giddens, Anthony – Modernitet och självidentitet, Daidalos, Uddevalla 1999.

Giddens, Anthony – The consequences of modernity, Polity press, Padstow 1990.

Habermas Jürgen – Borgerlig offentlighet, Arkiv förlag, Malmö 1984.

Habermas Jürgen – Den rationella övertygelsen, Förlaget akademilitteratur, Stockholm 1984.

Hägg Göran – Den svenska litteraturhistorien, Borgå 1999.

Ljung, Anna – I Babels hus ur Järnbur eller frigörelse? Studentlitteratur, Lund 1999.

Pevsner, Nikolaus – The sources of modern architecture and design, Thames and Hudson Ltd, Singapore 1995.

Sjöberg, Åke – Ur ekonomisk historisk synvinkel, Stockholm 1971.

Sjöqvist, Kerstin – Symaskinen historiskt och socialt, Borås 1972.

Thrift, Nigel – "Owner's time and own time. The making of a capitalist time – consciousness 1300 – 1800" ur Human geography, Blackwell publishers, Great Britain 1996.

Internetsökning

http://www.ne.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=113844
Nationalencyklopedin 2001-05-14

http://www.ne.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=127866
Nationalencyklopedin 2001-04-30

http://www.ne.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=148943
Nationalencyklopedin 2001-05-02

http://www.ne.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=152748
Nationalencyklopedin 2001-05-10

http://www.ne.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=156161
Nationalencyklopedin 2001-05-10

- http://www.ne.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=159340
Nationalencyklopedin 2001-05-14
- http://www.ne.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=172600
Nationalencyklopedin 2001-05-10
- http://www.ne.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=172781
Nationalencyklopedin 2001-05-14
- http://www.ne.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=173756
Nationalencyklopedin 2001-04-30
- http://www.ne.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=173765
Nationalencyklopedin 2001-05-14
- http://www.ne.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=212858
Nationalencyklopedin 2001-05-01
- http://www.ne.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=225114
Nationalencyklopedin 2001-05-14
- http://www.ne.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=276301
Nationalencyklopedin 2001-05-15
- http://www.ne.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=324283
Nationalencyklopedin 2001-05-01
- http://www.ne.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=342334
Nationalencyklopedin 2001-05-14
- http://www.ne.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=346567
Nationalencyklopedin 2001-05-04

APPENDIX

Tabell över de yrkesgrupper jag gått igenom.

Apotekare	2	Guldsmedsgesäll	1
Arbetare	23	Guldsmedshustru	1
Arbetarehustru	11	Handelsbiträde	2
Arbetaränka	1	Handelsbokhållare	2
Arrendatorsänka	1	Handelsföreståndare	1
Artillerist	1	Handelsföreståndarehustru	1
Barnhemsföreståndarinna	1	Handlare	16
Barnmorska	1	Handlarehustru	7
Bildhuggare	1	Handlareänka	6
Bokbindaremästare	1	Hemmansägare	2
Bokhandlareänka	1	Hemmansägaränka	1
Bokhållare	1	Häradsskrivareänka	1
Boktryckare	1	Husbonde	1
Bryggmästare	1	Husägare	2
Byggmästare	1	Husägarhustru	2
Byggmästarehustru	1	Jordbrukare	2
Cementarbetare	1	Jordbrukarehustru	2
Cementarbetarhustru	2	Jordägare	1
Dykarhustru	1	Jungfru	2
Dödsgravare	1	Kakelugnsmakeriarbetarhustru	1
Eldare	1	Kapten (militär)	1
Eldaränka	1	Kaptensmaka	2
Fabriksidkaremaka	1	Kaptensmaka (militär)	1
Fattigänka	1	Kaptensänka	1
Fiskarhustru	1	Kassaskrivareänka	1
Fröken	1	Konduktörshustru	1
Färgare	1	Konsulsänka	1
Färgerifabrikör	1	Kopparslagare	1
Garveriarbetare	1	Korpralshustru	1
Gevärssmedshustru	1	Kronofogde	1
Godsägare	1	Kronolots	1
Grosshandlare	1	Kvartersmanshustru	1

Kyrkoherdeänka	1	Provisor	1
Källaremästare	1	Redaktör	1
Källarmästarehustru	1	Repslagarmästare	1
Landsfiskal	1	Repslagaränka	1
Landskamrerare	1	Sadelmakare	3
Lasarettsläkare	1	Sadelmakarhustru	1
Lektorsmaka	1	Sergeant	1
Läderhandlare	1	Sergeanthustru	1
Läkare	1	Sjökapten	6
Läroverksadjunkt	1	Sjökaptenshustru	3
Löjtnant	1	Sjökapstensänka	5
Magasinsbokhållare	1	Sjöman	6
Magasinsföreståndare	1	Sjömansänka	3
Majorshustru	1	Skeppsmästare	1
Mekaniker	2	Skomakare	3
Mjölhandlare	1	Skomakaremästare	2
Mjölhare	1	Skräddarhustru	1
Murare	1	Skräddarmästare	1
Murarehustru	1	Skräddarmästarhustru	1
Musiksergeantänka	1	Skräddaränka	2
Målare	2	Slaktare	1
Målarehustru	1	Smed	2
Målaremästare	1	Snickare	7
Målaremästarehustru	1	Snickaremaka	3
Målaremästareänka	1	Snickaremästare	1
Mältaränka	1	Snickareänka	2
Mästerlotsänka	1	Stadsarbetaränka	2
Ogift	26	Stadsfiskal	1
Omyndig	2	Stadsfiskalänka	1
Pastorsänka	1	Stadsgevaldiger	1
Pigor	1	Stationsmästare	1
Postiljon	1	Stenhuggare	2
Predikantmaka	1	Stenhuggarhustru	1
Prostinna	3	Styckjunkarhustru	1
Prostänka	1	Styrman	3

Styrmanshustru	1	Vagnmakare	1
Styrmansänka	2	Vaktmästaränka	1
Sömmerska	1	Vattenledningsarbetaränka	1
Telegrafkommissarie	1	Vicekonsul	1
Timmerman	4	Vicekonsulsänka	1
Timmermanshustru	3	Värdshusidkarhustru	1
Timmermansänka	2	Åkare	2
Tjänstepiga	1	Änka	5
Trädgårdsmästare	1	Änkeprostinna	1
Tulluppsyningsman	1	Överste	1
Tullvaktmästareänka	1		
Urfabrikör	1	Personer totalt:	306
Vagnfabrikörsänka	1		